

Het Wit-Gele Kruis: Katholieke Kruisvereniging te midden een Gemeenschapsverschuiving

MASTERSCRIPTIE: GESCHIEDENIS EN ACTUALITEIT
CHRIS JACOBI

Inhoudsopgave

Inleiding en Status Quaestionis	Pagina 2
Hoofdstuk 1: 'Een Roomsche Kruisvereniging' Het Wit-Gele Kruis als Scharnier in een Zware Gemeenschap	Pagina 11
Hoofdstuk 2: 'Het Telkens Veranderend Nu' Het Wit-Gele Kruis Tijdens de Lange Jaren Vijftig	Pagina 22
Hoofdstuk 3: 'Samen Anders' Het Wit-Gele Kruis in een Tijd van Gemeenschapsverschuiving	Pagina 34
Conclusie: Bevindingen en Implicaties voor Verder Onderzoek	Pagina 46
Bibliografie: Gehanteerde Bronnen en Literatuur	Pagina 50

Status Quaestionis en Inleiding

Het Wit-Gele Kruis

KATHOLIEKE KRUISVERENIGING BINNEN EEN ZWARE- EN LICHTE GEMEENSCHAP

Op 19 en 20 juni, 1958 werd het grootschalige, zesde nationaal Wit-Gele Kruis congres gehouden in Utrecht. De kruisvereniging, aanvankelijk in 1916 opgericht als een katholieke lekenorganisatie die zich toeleegde op ziekenverzorging en zuigelingensterfte, was in de afgelopen decennia uitgegroeid tot een vereniging die op alle terreinen van de extramurale zorg actief was. Niet minder dan zestien inleiders, allen hooggeplaatste medewerkers van het landelijk netwerk van deze katholieke kruisvereniging deden er een uitspraak over de voorwaarden waaraan de organisatie zou moeten voldoen om 'bij te kunnen blijven bij een vernieuwende maatschappij'.¹ J.Th. M. de Vreeze, secretaris-generaal van het Wit-Gele Kruis wierp in de inleiding van het verslag van het congres de tweeledige vraag op: 'De federatie vraagt u – en zij vraagt dat met klem – dat al degenen die het aangaat dit verslagboek zullen benutten, om hun visie op de weg die de kruisverenigingen moeten gaan inslaan vorm of nadere concretisering te geven. Wat zij óók vraagt dat is of men zijn reacties kenbaar wil maken, opdat daarmee rekening kan worden gehouden.'² De oproep geeft blijk van het feit dat de afgevaardigden op het congres allerminst tevreden waren met de uitslag van de besprekingen. Er waren enorm veel inzichten op tafel gelegd maar men was er niet in geslaagd om tot een sluitende conclusie gekomen over welke positie de organisatie zich in die zo snel veranderende samenleving moest aanmeten.

De Vreeze gaf aan dat de veelheid aan vraagstukken waartegenover de leden van de katholieke kruisvereniging een standpunt diende te bepalen aanzienlijk was. 'Diensten en bemoeiingen' die twintig jaar geleden nog natuurwettelijke gegevens leken, zijn ter discussie gekomen. Noden en behoeften zijn onder invloed van de maatschappelijke ontwikkeling aan het

¹ J.Th.M. De Vreeze (red.), *Perspectieven voor het werk van morgen*: Inleidingen gehouden op het nationaal Wit-Gele Kruis congres te Utrecht, (Utrecht 1958), 7-8.

² De Vreeze (red.), *Perspectieven*, 7-9.

schuiven geraakt.³ Een prangende vraag, gevoelig vooral veel oudere leden van de organisatie bleef dan ook: wat moest er van hun lange *historisch* gegroeide werk behouden blijven, en hoe kon men met behoud van eigenheid toch overschakelen naar de *nieuwe tijd*?

De situatie roept beelden op van een omvangrijker historisch fenomeen dat de politieke en maatschappelijke ontwikkeling van Nederland in de jaren vijftig, maar vooral zestig bepaald zou hebben: het proces van ontzuiling. Binnen dit onderzoek staat dit een soortgelijke maatschappelijke ontwikkeling dan ook centraal, met als casus de katholieke kruisvereniging het Wit-Gele Kruis. Historisch onderzoek onderstreepte voor lange tijd dat vanaf de jaren vijftig een toenemende kritiek ontstond op het verzuilde stelsel van de Nederlandse maatschappij. De afbrokkeling hiervan zou merkbaar zijn geweest in de jaren zestig en in de jaren zeventig was het ‘proces van ontzuiling krachtig aan de gang’.⁴ De ontzuiling zou zodoende een tenietdoening zijn geweest van het verzuilde maatschappelijke stelsel dat hieraan vooraf ging: de verdeling van een samenleving in groepen op levensbeschouwelijke of sociaal economische basis, waarbij de groepen in bepaalde mate van elkaar zijn afgeschermd. Ook het Wit-Gele Kruis congres van 1958 lijkt het bestaan van bovengenoemde ontzuiling te bevestigen.

Reeds enkele jaren nadat het Wit-Gele kruis haar zesde congres hield hebben sociologen zich al wetenschappelijk toegelegd op hetgeen zij beschouwden als ‘de ontzuiling van onze moderne maatschappij’ – een maatschappelijk proces dat zich in alle lagen van de samenleving voltrok.⁵ Het aanknopingspunt van de historiografie over die ‘verzuiling en ontzuiling’ moet men dan ook plaatsen in de jaren vijftig en zestig, toen een aanzienlijk deel van de Nederlandse samenleving in groeiende mate te maken kreeg met diepgaande veranderingen op maatschappelijk en daarmee samenhangend godsdienstig en wereldbeschouwelijk niveau. Het debat over verzuiling en ontzuiling, maar later ook de bruikbaarheid van beide begrippen voor historische analyse is wellicht nooit tot een einde gekomen. Opmerkelijk genoeg is er in deze lange periode van wetenschappelijke discussie nooit een sluitende conclusie gekomen over wat de beide begrippen nu precies inhielden en waarvoor zij ingezet zouden kunnen worden. Het moge dan ook duidelijk zijn dat we hier te maken hebben met een ‘essentially contested concept’, waarover wellicht nooit een sluitend oordeel geveld zal worden.⁶

Desondanks is het van belang om de ontwikkeling van beide begrippen historiografisch grof uiteen te zetten. Lange tijd was ‘de verzuiling’ een klein onderzoeksterrein dat bijna exclusief door de sociale wetenschappen werd bestreken.⁷ Traditioneel gezien beschouwen

³ Ibidem, 8.

⁴ Jan van Doorn, ‘Verzuiling’, in: *Grote Winkler Prins. Encyclopedie in twintig delen. Deel 20* (Amsterdam 1975), 327.

⁵ Jan Peter Kruijt en Walter Goddijn, ‘Verzuiling en ontzuiling als sociologisch proces’, in Arie Nicolaas Jan den Hollander (red.), *Drift en koers: Een halve eeuw sociale verandering in Nederland* (Assen 1962), 230-31.

⁶ De Rooy, ‘Zes studies’, 381.

⁷ Ibidem, 380 – 382.

historici de bekende studies van Arend Lijphard en Hans Daalder als aanvangspunt.⁸ Lijphard en Daalder, beide politicologen, hebben met hun studies uit respectievelijk 1968 en 1974 ertoe bijgedragen dat de Nederlandse oriëntatie op het verzuilingsonderzoek een vlucht nam.⁹ Feitelijk reageerden beide auteurs op een internationaal democratieonderzoek dat een antwoord moest bieden op hetgeen naar voren werd geschoven in Amerikaans internationaal vergelijkend onderzoek. Zo nam de vooraanstaande Amerikaanse politicoloog Gabriel A. Almond het Amerikaanse tweepartijensysteem als de universele maatstaf voor vergelijkend onderzoek en concludeerde dat onder meer het Duitse, Italiaanse en ook Franse politieke bestel veel meer 'gevaar' liep dat het Angelsaksische.¹⁰ Almond en diens navolgers concludeerden vooral dat maatschappelijke versplintering in diverse 'subculturen', zoals die te vinden was in verscheidene Europese staten, redelijke politieke compromissen alleen maar in de weg staat.¹¹ Lijphard en Daalder verdedigden nu juist met hun studies de Nederlandse casus. In Nederland bestond immers een relatief stabiel meerpartijensysteem, en de verklaring voor de politieke stabiliteit die binnen dit systeem gewaarborgd werd, was te danken aan het principe van verzuiling. Grote delen van de bevolking die op ideologische gronden vijandig tegenover elkaar zouden moeten staan (in het systeem van Lijphard waren dit er vijf: orthodox protestanten, Rooms-katholieken, socialisten en sociaaldemocraten, en liberalen), hadden in de praktijk een vredelievende samenleving weten op te bouwen. Dit was binnen de analyses van Lijphard en Daalder te danken aan doeltreffende combinatie van 'voorzichtig leiderschap' door de elite uit de zuilen en een hoge graad van 'onderdanigheid', of zelfs 'passiviteit' aan de kant van de massa die de zuilen opmaakten. Vooral tijdens de Eerste Wereldoorlog, waarin Nederland een neutraliteitspositie wist te behouden, werd duidelijk bij de leiders van de zuilen dat de groeiende maatschappelijke spanningen de kans op een burgeroorlog mogelijk maakten. Daardoor verkozen zij een politiek van pacificatie en verzoening, hetgeen bereikt kon worden door de landelijke ideologisch geladen dilemma's te depolitiseren en overheidsuitgaven gelijkwaardig over de zuilen te verdelen.¹²

Deze theorie van pacificatiepolitiek was relatief lange tijd de verklaring voor het politiek stabiele klimaat van Nederland maar nog veel meer werd zij naar buiten gebracht als de typische Nederlandse Sonderweg: de (politieke) verzuiling was een fenomeen dat in Nederland veel sterker aanwezig was geweest dan in andere (westerse) landen, en dat maakte haar geschiedenis in internationaal opzicht uniek.¹³

⁸ Hans Blom, 'Pillarisation in Perspective', *West European Politics* 23:3 (2000), 153 – 164, aldaar 153 – 154.

⁹ Henk te Velde, 'Inleiding. De Internationalisering van de nationale geschiedenis en de verzuiling', *BMGN: Low Countries Historical Review* 124:4 (2003), 499 – 514, aldaar 502 - 505.

¹⁰ Gabriel Almond, 'Comparative Political Systems', *The Journal of Politics* 18 (1956), 391 – 409, aldaar 391 – 392.

¹¹ Almond, 'Comparative Political Systems', 392.

¹² Blom, *Pillarisation in Perspective*, 153 – 154.

¹³ Te Velde, *Internationalisering*, 505 – 506.

Gedurende de jaren tachtig en zeventig was er dan ook steeds minder twijfel over het historisch aanwezig zijn van die verzuiling en de daaraan gekoppelde ‘ontzuiling’. In het algemeen werd aangenomen dat dit een uniek Nederlands, historisch verschijnsel was geweest. De politicoloog Siep Stuurman omschreef die verzuiling zelfs in 1981 nog als een ‘specifiek vaderlands verschijnsel’.¹⁴ De verzuiling en plotse ontzuiling in de jaren zestig was de bijzondere route die Nederland bewandeld had om in de moderniteit terecht te komen. Discussies over verzuiling en ontzuiling richtten zich dan ook niet zo zeer op de aanwezigheid van de verzuiling in het verleden, maar veel meer op de vraag *hoe* beide begrippen analytisch omschreven en toegepast konden worden, en wellicht nog specifiek: welke *eenheden* aan die analyse onderworpen moesten worden.

Gebruik van beide begrippen voor een analyse op nationaal niveau raakte echter sinds de jaren zeventig steeds meer uit de mode en in 1981 deed de historicus Hans Blom dan ook met de publicatie *‘Verzuiling in Nederland 1850 – 1925’* de aanzet voor een grootschalig onderzoeksprogramma dat de focus van het onderzoek van grote eenheden naar het lokale niveau moest verschuiven. Vier jaar later zouden de onderzoeksresultaten in een uitgegeven bundel verschijnen: *‘Broeders, sluit U aan’*, waarin een brede groep historici inging op aspecten van verzuiling in zeven Hollandse gemeenten. De focus op de lokale situaties was evenals de theoretische benadering van het begrip verzuiling vernieuwend: Blom en diens collega’s zagen in beide studies af van een formele definitie. Zij hanteerden daarentegen een omschrijving van het begrip verzuiling die ruimte liet voor ‘veel aspecten en verklaringen’.¹⁵ Blom verweet zijn voorgangers in het debat dan ook, zoals de eerder vermelde Siep Stuurman, dat zij geen stap verder zouden komen met op voorhand al te weten wat zij moesten vinden.

Desondanks bleken de onderzoeksresultaten van het onderzoeksprogramma wat betreft vernieuwing van het onderzoeksterrein teleurstellend. De afzonderlijke conclusies van de studies vertoonden vooral het idee dat men erg relativerend diende om te gaan met datgene wat op lokaal niveau was gevonden ook toe te passen op nationaal niveau. Uit de studies kwam een beeld naar voren dat verzuilingsontwikkelingen in alle zeven steden/gemeenten een geheel eigen patroon vertoonden – het verliep overal net anders. Alleen de historicus Jan van Miert met zijn case study over Tiel en Winschoten slaagde erin om twee steden systematisch met elkaar te vergelijken, maar het onderzoek leverde enkel de conclusie op dat hetgeen al bekend was over de beide steden (zij hadden op diverse terreinen vrijwel niks met elkaar gemeen) nogmaals bevestigd werd.¹⁶

¹⁴ Siep Stuurman, *Verzuiling, kapitalisme en patriërchaat* (Nijmegen 1983), 11 – 13.

¹⁵ J.C.H. Blom, ‘Onderzoek naar verzuiling in Nederland. Status Questionis en wenselijke ontwikkeling’, in: Hans Blom en Carly Misset (red.), *‘Broeders sluit u aan’*, aspecten van verzuiling in zeven Hollandse gemeenten (Amsterdam 1985) 17.

¹⁶ J. van Miert, *Wars van clubgeest en partijzucht. Liberalen, natie en verzuiling: Tiel en Winschoten 1850 – 1920* (Amsterdam 1994) 5-6.

Zodoende laten de uitkomsten van de onderzoeken in de jaren tachtig, zoals het programma van Blom toch vooral zien dat bestaande verklaringen niet verworpen, noch bevestigd konden worden. Het lokale onderzoek naar vormen van verzuiling bleek toch vooral te leiden tot een nauw inzicht in plaatselijke vormen van religie, sociale verhoudingen en politiek in de negentiende- en twintigste eeuw in het algemeen. Wel werd bevestigd dat er voorts veel sceptischer met ‘de verzuiling’ moest worden omgegaan. Het begrip zou hierna (enkele uitzonderingen daargelaten) amper nog als uitgangspunt voor onderzoek worden gebruikt.

Een veelbelovend alternatief vormde internationaal vergelijkend onderzoek, dat vast kon stellen of en zo ja hoe, verzuiling zich eigenlijk onderscheidde van de internationale processen waarvan het in feite een kleine variant was.¹⁷ De vraagstelling veranderde dan ook van specifiek Nederlandse naar meer algemene vragen. De Nederlandse politiek historicus Henk te Velde noemde er twee in zijn voorwoord uit de 124ste uitgave van de *Low Countries Historical Review*.¹⁸

Allereerst kan men volgens hem de verzuiling opvatten als een begeleidend verschijnsel of een uiting van wat wel ‘partijdemocratie’ wordt genoemd, de in veel landen voorkomende vorm van politiek die werd gedomineerd door ideologisch gemotiveerde massapartijen waar kiezers doorgaans hun hele leven loyaal aan bleven. Zij kwam eind negentiende eeuw op in Nederland en bleef tot in de jaren zestig bestaan.¹⁹ Een internationaal vergelijkend onderzoek naar specifieke verschijningsvormen van die partijen, zoals de katholieke of sociaaldemocratische partijen kan veel vertellen over de aard die deze partijen zouden delen. Niet zozeer het eigene van de Nederlandse situatie wordt op zichzelf bekeken maar gebruikt om algemeen voorkomende internationale verschijnselen in de meest uitgesproken vorm te analyseren.

Ten tweede diende er meer nadruk te worden gelegd op de internationale netwerken waarin de Nederlandse verzuilde groepen vervlochten waren. Als voorbeeld noemt te Velde de Nederlandse SDAP, die zonder Duitse financiering en voorbeeldwerking nooit zo sterk tot ontwikkeling zou zijn gekomen in Nederland. Veel te lang zou de focus binnen het onderzoek naar de verzuiling op de nationale achtergronden van nationale verschijnselen. Te Velde achtte het dan ook noodzakelijk om nu juist op zoek te gaan naar buitenlandse wortels van verschijnselen zoals ‘verzuiling’ die doorgaans toch vooral als Nederlands worden getypeerd.

De meer sceptische en kritische houding ten opzichte van verzuiling en ontzuiling is in de loop der jaren versterkt, en heeft na 2010 geleid tot publicaties als ‘Een wankel vertoog: over

¹⁷ Te Velde, *Internationalisering*, 508.

¹⁸ *Ibidem*, 508 – 512.

¹⁹ Te Velde, ‘*Internationalisering*’, 508-509.

ontzuiling als karikatuur' door de historicus Peter van Dam. Binnen de studies van van Dam zijn de begrippen verzuiling, en in het bijzonder ontzuiling zelfs geheel in onbruik geraakt. De verzuiling is en was volgens van Dam een zeer onduidelijk begrip met betrekking tot het verleden, terwijl de ontzuiling maar slechts een wazige indruk geeft van het heden.²⁰ Terecht wijst van Dam erop dat in het spreken en schrijven over Nederland aan de hand van deze beide termen binnen de historiografie vooral een radicale breuk tussen verleden en heden is gesuggereerd. In navolging van te Velde en onder andere de Vlaamse historicus Staf Hellemans stelt van Dam dat met behulp van de begrippen een Nederlandse Sonderweg is geconstrueerd. De ontzuiling zou in dit verband ervoor hebben gezorgd dat Nederland een 'normaal' modern land is geworden.²¹

De termen moeten volgens van Dam allerminst uit het historisch debat verdwijnen, maar zij dienen toch vooral gehistoriseerd worden. Het is dus zaak voor de historicus van nu om zich af te vragen wat *tijdgenoten* bedoelden wanneer zij stelden dat zij in een verzuilde of ontzuil(en)de samenleving leefden.²² Daarnaast is het volgens van Dam vooral wenselijk om de radicale breuk die het vertoog van verzuiling en ontzuiling suggereert tussen 'oud' en 'modern' sterk te nuanceren. Aanwijzingen hiervoor zijn te vinden wanneer structurele veranderingen over de lange duur worden onderzocht. Er ontstaat dan immers een beeld waarin veel meer zicht is op de continuïteit die tussen heden en verleden bestaat.

Volgens van Dam bestaan er, gekoppeld aan de voorgestelde breuk tussen verleden en moderniteit drie dominerende vertogen over het 'einde van de verzuiling' in de naoorlogse Nederlandse maatschappij.²³ Ten eerste is dat het vertoog over individualisering: door de emancipatie van het individu verloren de afzonderlijke 'zuilen' hun grip op de massa en zingeving voor het collectief. Op de tweede plaats is er het vertoog over secularisering: religie heeft vanuit deze opvatting sinds de jaren zestig haar dominante positie verloren wat de ineensstorting van een in levensbeschouwelijk verzuilde maatschappij tot gevolg had. Een derde en laatste vertoog dat nauw met verzuiling is verbonden is dat van politisering van de burgerbevolking. Door politisering van de bredere bevolking was een pacificatie tussen enkel de elites (naar het idee van Lijphart) niet langer voldoende om politieke discussies 'boven de zuil' op te kunnen lossen.

Van Dam zelf kiest er zodoende voor om andere analytische begrippen dan verzuiling en ontzuiling te hanteren om het fenomeen dat onderzoekers vanaf de jaren 50 verzuiling zijn gaan noemen te onderzoeken. Wie volgens van Dam een treffende analyse wenst te maken van de dynamiek van de Nederlandse maatschappij sinds 1945 moet in de eerste plaats kijken naar de

²⁰ De Rooy, 'Zes Studies', 383.

²¹ Staf Hellemans, *Strijd om de moderniteit. Sociale bewegingen en verzuiling in Europa sinds 1800*, (Leuven 1990) 11 – 16.

²² De Rooy, 'Zes studies', 380 – 392.

²³ Peter van Dam, 'Een wankel vertoog: over ontzuiling als karikatuur', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 126:3 (2011) 52 – 77, aldaar 55 – 56.

vraag hoe mensen hun 'sociale bindingen' hebben vormgegeven. In tegenstelling tot wat er doorgaans in het verzuilingsdebat gesteld wordt over de individualisering en het einde van de zuilen poneert van Dam het idee dat geleidelijke veranderingen de wijzen waarop burgers zich in de naoorlogse geschiedenis hebben georganiseerd bepaald hebben. Ook poneert van Dam zelf een alternatief begrip voor een analyse van de manier waarop groepen mensen in de samenleving zich organiseerden. Voor hem is het klassieke sociologische begrip *gemeenschap* veelbelovend. Hierin worden twee ideaaltypen omschreven: de lichte- en zware gemeenschap. De manier waarop zogenoemde zuilen sinds het einde van de negentiende eeuw opkwamen beschrijft van Dam bijvoorbeeld als de opkomst van de zware gemeenschap.²⁴

Men dient daarbij in acht te nemen dat we hier steeds te maken hebben met ideaaltypen. Zo kenmerkt de ideaaltypische zware gemeenschap zich door veel sociale verplichtingen, een sterke integratie van de leden en de samenhang van de gemeenschap baseert zich enerzijds op een gedeeld stel normen en waarden waaraan de leden zich (zouden) moeten conformeren²⁵ De zware gemeenschap wordt daarnaast in stand en bijeen gehouden door organisaties exclusief voor de leden van de eigen gemeenschap (bijvoorbeeld katholieken), die op basis van een gedeelde levensbeschouwing verschillende terreinen van het sociale leven bestrijken.²⁶ De ideaaltypische tegenhanger van de zware gemeenschap, de lichte gemeenschap, kenmerkt zich juist doordat zij een zo gering mogelijke claim legt op de identiteit van haar afzonderlijke leden. Ook sluiten deze gemeenschappen zich zo min mogelijk naar buiten toe. De lichte gemeenschap tracht daarentegen juist *over* de grenzen van de eigen gemeenschap heen met andere individuen en organisaties samen te werken op grond van gedeelde, veelal niet levensbeschouwelijke principes.

Deze beide definities zijn voornamelijk gebaseerd op hetgeen hierover geschreven is in Duitstalig onderzoek naar zogeheten *Milieus*: groepen mensen die op basis van een gedeelde identiteit gemeenschappelijke organisaties oprichtten. Wellicht het grootste nadeel aan beide analytische begrippen is dat zij voor wat betreft historisch onderzoek weinig ruimte laten voor veranderingen: zij bestaan of zij bestaan niet, maar zij bestaan nooit 'een beetje'. Desalniettemin is het voor historici wel degelijk mogelijk om de beide begrippen te hanteren in historisch onderzoek. Juist met het oog op de hierboven genoemde transformatie van vormen van gemeenschap hebben de Nederlandse sociologen Jan Willem Duyvendak en Menno Hurenkamp de zware en de lichte gemeenschappen met succes als analytische concepten gehanteerd.²⁷

²⁴ Peter van Dam, *Staat van verzuiling: over een Nederlandse mythe* (Amsterdam 2011), 19.

²⁵ Vaak zijn deze afgeleid van een religieuze traditie of ideologie, zoals het Rooms-katholicisme bij het Wit-Gele Kruis.

²⁶ Dit begrip wordt ook onderbouwd in de definitie van het 'socialmoralische Milieu' door de Duitse historicus F. Bösch, *Das konservative Milieu. Vereinskultur und lokale Sammlungspolitik in ost-und Westdeutschen Regionen (1900 - 1960)*, (Göttingen 2002), 11.

²⁷ J.W. Duyvendak en M. Hurenkamp, *Kiezen voor de kudde. Lichte gemeenschappen en de nieuwe meerderheid*, (Amsterdam 2004) 11 - 23.

Duyvendak en Hurenkamp hebben ten dele de netwerktheorie van de Amerikaanse onderzoeker Mark S. Granovetter overgenomen en ontleen hieraan het idee dat er diverse soorten 'verbanden' tussen individuele leden van een samenleving bestaan. Deze kunnen dan ideaaltypisch bestempeld worden als 'licht' ofwel 'zwaar'. Over de hele breedte van de historiografie wordt er in algemene zin op gewezen dat zware gemeenschappen sinds de jaren zestig in aantal afnemen, maar zelden zijn verdwenen. Huidig onderzoek zoals dat van Van Dam wijst erop dat we daarom vooral oog moeten hebben voor de transformaties die deze gemeenschappen hebben doorgemaakt van licht naar zwaar, en minder voor de complete verdwijning van gemeenschappen. Van Dam bevestigt daarnaast dat er gemeenschappen bestonden die op basis van levensbeschouwing een netwerk van organisaties hebben opgebouwd. Ook blijft het onbetwist dat deze gemeenschappen tot ver in de twintigste eeuw en soms zelfs in de eenentwintigste eeuw zijn blijven bestaan.²⁸

Een voorbeeld van een dergelijke organisatie uit bovenstaand verband vormt het object van dit onderzoek: de Nationale Federatie Het Wit-Gele Kruis. Binnen dit onderzoek wordt het gehaal aan provinciale en plaatselijke afdelingen van deze katholieke kruisvereniging en al haar toebehorend personeel beschouwd als een op zichzelf staande actor of eenheid. Het doel van het onderzoek is om bovengenoemde historische theorie over gemeenschapsverschuiving te toetsen, waarbij de historische ontwikkeling van het Wit-Gele kruis de specifieke casus vormt. De opzet van het onderzoek is om na te gaan hoe gemeenschapsverschuivingen op nationaal niveau al dan niet hun weerslag vinden in de ontwikkeling van een veel kleinere historische actor zoals een maatschappelijke organisatie als het Wit-Gele Kruis, en hoe deze laatste ontwikkeling ons beeld over de nationale ontwikkeling van gemeenschapsverschuiving kan bijstellen.

Die ontwikkeling wordt binnen dit onderzoek geanalyseerd over een tijdsbestek van zestig jaar, met als aanvangspunt de statutaire oprichting van de kruisvereniging in 1916 en als logisch eindpunt de fusering met andere kruisverenigingen tot de Nationale Kruisvereniging in 1976. Deze chronologische opzet maakt het voor de historicus mogelijk om te analyseren hoe gemeenschapsverschuivingen op nationaal niveau in de loop der tijd hun weerslag kennen binnen kleinere historische eenheden. De keuze voor het Wit Gele kruis als object van deze analyse ligt voor de hand vanwege haar uitgesproken katholieke karakter, haar unieke plaats binnen de katholieke gemeenschap en het feit dat haar oprichting en opheffing chronologisch gezien nauw samenvallen met wat van Dam aanwijst als belangrijke keerpunten in de ontwikkeling van gemeenschappen.²⁹

²⁸ Van Dam, *Staat van Verzuiling*, 20 – 21.

²⁹ M.Th. Wijnen-Sponselee, *Het Wit-Gele Kruis in Noord Brabant 1916 – 1974* (Tilburg 1997) 7 – 10.

De drie hoofdstukken die het betoog van dit onderzoek vormen leggen ieder de nadruk op verschillende perioden binnen de ontwikkeling van het Wit-Gele Kruis. De geschiedwetenschappelijke theorie van Van Dam veronderstelt ook dat zekere periodisering noodzakelijk is. Op de eerste plaats suggereert Van Dam dat de hechte gemeenschap zeker tot aan de Tweede Wereldoorlog nog dominant is in Nederland. Verschuivingen binnen die gemeenschap hebben veelal betrekking op enkel de naoorlogse periode.³⁰ Op de tweede plaats ziet Van Dam een keerpunt vanaf de jaren zestig, toen gemeenschapsverschuiving zijns inziens opzicht in een stroomversnelling terecht kwam.³¹ Op basis van deze beweringen is de keuze voor de volgende driedeling gemaakt binnen dit onderzoek.

In het eerste hoofdstuk zal de focus liggen op de door Van Dam gesuggereerde zware (katholieke) gemeenschap, met als bindend kenmerk haar religieuze identiteit. Op de eerste plaats wordt hier onderzocht hoe de zware gemeenschap de ontwikkeling van het Wit-Gele Kruis tussen 1916 en 1948 bepaald heeft en op de tweede plaats of er reeds in deze periode voortekenen te vinden zijn van gemeenschapsverschuiving. Het jaar 1948 zal vervolgens het aanvangspunt zijn voor het tweede hoofdstuk. De onderzochte periode in hoofdstuk 2 bestrijkt de jaren tussen 1948 en 1960, de fase die binnen de theorie van Van Dam gekenmerkt wordt door de eerste gestage verschuivingen binnen de gemeenschap van licht naar zwaar. Ook hier geldt dat de theorie van Van Dam getoetst wordt op basis van de organisatieontwikkeling van het Wit-Gele Kruis. Volgens Van Dam liggen vooral sociaaleconomische ontwikkelingen en groeiende individualisering aan de basis van deze eerste gemeenschapsverschuivingen: in dit hoofdstuk wordt achterhaald of deze stelling nog steeds opgaat wanneer we de casus van het Wit-Gele Kruis onderzoeken, en welke factoren de gemeenschapsverschuiving al dan niet voelbaar hebben gemaakt binnen de kruisvereniging en andersom.³² Het derde en laatste hoofdstuk fungeert wellicht als een overzicht van de uiteindelijke uitkomst van de gemeenschapsverschuiving voor de Nationale Federatie het Wit-Gele Kruis, maar ook wordt achterhaald hoe die verschuiving terug te zien is in haar bestuurlijke vorm, uiterlijke vertoon en identiteit vanaf 1960. Wat hield de karakterverandering van de katholieke gemeenschap in voor het verdere verloop en het uiteindelijke identiteit van een kleinere historische actor als het Wit-Gele Kruis, en bevestigt of weerlegt dit de theorie van Van Dam, of vult zij deze wellicht aan?

Bij de beantwoording van bovenstaande deelvragen blijft altijd het kernelement van de gemeenschapstheorie in beeld: gemeenschappen zijn niet uit de maatschappij verdwenen, maar van karakter veranderd. De conclusie zal daarom een antwoord bieden op de vraag hoe de theorie van gemeenschapsverschuiving met het oog op de lange duur bijgesteld kan worden op basis van kleinschaliger onderzoek.

³⁰ Van Dam, *Een Wankel Vertoog*, 59.

³¹ *Ibidem*, 61.

³² *Ibidem*, 60.

Hoofdstuk 1

‘Een Roomsche Kruisvereniging’

HET WIT-GELE KRUIS ALS SCHARNIER BINNEN EEN ZWARE GEMEENSCHAP

Binnen dit eerste hoofdstuk ligt de focus op de zware katholieke gemeenschap en de manier waarop Het Wit-Gele Kruis als onderdeel van deze gemeenschap functioneerde tussen 1916 en 1948. Deze afbakening in tijd valt samen met die periode die binnen de theorie over gemeenschapsverandering opgevat wordt als de vooroorlogse periode waarin enkel de zware gemeenschap dominant zou zijn geweest. Drie zaken staan binnen dit hoofdstuk centraal: op de eerste plaats wordt onderzocht hoe de ontwikkeling van Het Wit-Gele Kruis blijkt geeft van de aanwezigheid van die zware gemeenschap, op de tweede plaats wordt er getracht te achterhalen welke rol Het Wit-Gele Kruis al dan niet vervulde binnen deze gemeenschap en tot slot wordt gekeken naar eventuele voortekenen van gemeenschapsverschuiving die zich reeds in deze periode aftekenden wanneer de men de ontwikkeling van Het Wit-Gele Kruis opvat als een lens om de grotere gemeenschapsontwikkeling te kunnen onderzoeken.

Over de vraag of er daadwerkelijke een zware katholieke gemeenschap bestond in het Nederland van de vroege twintigste eeuw valt niet te twisten. Ook is het onmogelijk om aan te tonen dat het Wit-Gele Kruis geen inherent onderdeel vormde van deze grotere gemeenschap. Vanaf haar officiële oprichting in 1918 is de geschiedenis van het Wit-Gele Kruis ingebed in de bredere geschiedenis van de Nederlandse Katholieke gemeenschap. Diverse aspecten van haar ontwikkeling tonen aan dat het Wit-Gele Kruis daarnaast een belangrijke schakel vormde binnen deze gemeenschap, en dat zij tevens bijdroeg aan de versterking van de hechtheid ervan.

De oprichting van een kruisvereniging in de provincie Noord-Brabant was voor de lokale bevolking een noodzakelijke stap om een chronisch probleem op te kunnen lossen in de regio: de persoonlijke hygiëne en daarmee samenhangend de hoge kindersterfte. Hoewel in heel Nederland aan het begin van de twintigste eeuw sprake was van minimale hygiënische verzorging (in verhouding tot onze huidige tijd) was het met de hygiëne van de Noord-Brabantse bevolking, vooral die op het platteland, ontzettend slecht gesteld.³³ Boven de rivieren

³³ Ria Wijnen-Sponselee, *Het Wit-Gele Kruis in Noord Brabant: 1916 – 1974*, (Tilburg, 1997), 7-8.

waren reeds voor 1916 structurele maatregelen genomen om problemen op het gebied van persoonlijke hygiëne te verbeteren, maar de provincies Brabant en Limburg bleven nog lange tijd in deze ontwikkeling achter. Deze achterstand kon statistisch ook worden vastgesteld: Noord-Brabant kende tot dan toe de hoogste zuigelingensterfte en mortaliteitscijfers in heel Nederland.³⁴

De ontoereikende lichamelijke zorg en hulpverlening die er tot dan toe beneden de rivieren geboden werd was sinds lange tijd sterk religieus (lees: katholiek) van aard, en leunde op een set van waarden en opvattingen die binnen de gemeenschap leidend waren. Tot 1916 werd de eerste hulpverlening in de regio Noord-Brabant en Limburg primair uitgevoerd door religieuzen.³⁵ Het was het samenwerkingsverband tussen sociaal-bewogen pastoors en leden uit het lekenapparaat dat sinds de negentiende eeuw de zorg droeg voor behoeftige groepen in de samenleving, vooral zieke armen en bejaarden. De zorg, welke grotendeels plaatsvond in de daarvoor bestemde gasthuizen en zorgcongregaties zoals de Congregatie van zusters Franciscanessen Penitenten Recollectinen, stond geheel in het teken van de katholieke kernopvattingen over werken van barmhartigheid. De geboden zorg was niet gericht op genezing, maar op de aanvaarding van het eindige en de eigen lijdensweg, en werd daarom opgevat als een voorbereiding op een gelukkig hiernamaals.^{36 37}

De karakteristieke samenwerking tussen leken en de clerus zou model gaan staan voor de manier waarop de latere gezondheidsorganisatie Het Wit-Gele kruis zich organiseerde, maar haar doelstellingen zouden grotendeels afwijken van de tot dan toe leidende opvattingen binnen de gemeenschap.³⁸ Haar oprichters, geïnspireerd door vernieuwende inzichten uit de medisch-wetenschappelijke hoek, pleitten voor een nieuwe vorm van ziekenzorg die niet exclusief gericht was op acceptatie maar op *genezing*. Daarmee is de opkomst van Het Wit-Gele Kruis te plaatsen in de grotere ontwikkeling van de katholieke gezondheidszorg aan het begin van de twintigste eeuw, die maakte dat zij een dualistisch karakter verkreeg: enerzijds was er het werk van liefdadigheid en zielenzorg en anderzijds zien we de opkomst van deskundige medici die genezing en voorkomen van ziekten als hoogste doel hadden.³⁹

³⁴ Th .A. Wouters, 'Professionalisering en specialisering van de gezondheidszorg' in: H.F.J.M. van den Eerenbeemt (red.), *Geschiedenis van Noord-Brabant deel 2: 1890 - 1945 Emancipatie en industrialisatie* (Amsterdam 1996) 276.

³⁵ Wouters, *Professionalisering*, 274 - 278.

³⁶ T. Duffhues, A. Felling en J. Roes (red.), *Bewegende Patronen. Een analyse van het landelijk netwerk van katholieke organisaties en bestuurders 1945-1980*, (Baarn, 1985) 102 - 103.

³⁷ J.P. Gribling, *Vijftig jaar Wit-Gele Kruis in Noord-Brabant* (Eindhoven 1966) 11.

³⁸ Wijnen-Sponselee, *Wit-Gele Kruis*, 15.

³⁹ Duffhues, *Bewegende Patronen*, 102.

De opzet van een kruisvereniging te midden een zware gemeenschap

De opkomst van het Wit-Gele Kruis mag echter niet als een opzichzelfstaande ontwikkeling beschouwd worden. Haar grondleggers putten immers inspiratie en voorkennis uit haar organisatorische voorgangers, met het religieus neutrale Groene Kruis als grootste voorbeeld. Deze laatste organisatie, die door een samenwerkingsverband tussen de Zuid-Hollandse arts W. Poolman en dominee F.C. Fleischer aan het begin van de twintigste eeuw in het leven was geroepen in Den Haag, streefde het doel na om haar leden te voorzien van verpleegmateriaal om thuisliggende zieken effectief te kunnen verzorgen. Fleischer maakte vanaf het oprichtingsjaar in 1906 verschillende reizen door Nederland ter vergroting van haar naamsbekendheid en zodoende meer leden te kunnen winnen.⁴⁰ De Groene kruisverenigingen wisten via deze weg in een rap tempo hun sfeer van invloed uit te breiden. Na enige tijd was ook de provincie Noord-Brabant bereikt en ook hier werden verschillende Groene Kruisverenigingen opgericht. Het achterblijven van de aanmeldingen en vooral de openbare protesten tegen de komst van deze 'neutrale' verenigingen geven echter blijk van de hechte katholieke gemeenschap die in deze regio dominant was.

De vraag om meer katholieke identiteit binnen de kruisverenigingen in de regio Noord-Brabant lijkt een kernelement van de hechte gemeenschap te bevestigen: de brede claim die de zware gemeenschap legt op de identiteit van haar leden.⁴¹ In 1913 gaf de geneesheer J.L.B. Gribling uit Oudenbosch hier blijk van door in de door Aalberse gestichte 'Katholieke Actie' op te wijzen dat het oprichten van een 'Rooms-Katholieke Variant' op de Groene Kruisvereniging in Noord-Brabant noodzakelijk was. In zijn woonplaats richtte Gribling daarom de vereniging 'Oudenbosch Belang' op. Het betrof een commissie van zeven leden die de voorbereidingen dienden te treffen om de oprichting van een R.K. variant op de Groene Kruisvereniging in eigen regio mogelijk te maken. Dit zou desalniettemin uitlopen op een mislukking. Tegen verwachtingen in bleek er maar weinig populariteit te zijn voor de oprichting van een Groene Kruisvereniging: na een propagandacampagne waarin huis aan huis diverse wervingsbrochures werden uitgedeeld bleek er nauwelijks tot geen behoefte te bestaan voor het idee.⁴²

De casus Oudenbosch toont de aanwezigheid van een zware katholieke gemeenschap doeltreffend aan. De katholieke gemeenschap van Oudenbosch had weinig behoefte aan de oprichting van een organisatie die vanuit religieus opzicht als 'neutraal' geïdentificeerd werd. Deze casus behelst een identiteitskwestie die de eerste aanzetten tot het opzetten van een katholieke kruisvereniging bemoeilijkt hebben. De kwestie Oudenbosch heeft daarmee ook de keuze voor het Wit-Gele kruis als variant op het Groene Kruis in de hand hebben gewerkt.

⁴⁰ G.B. Janssen, *Provinciaal kruiswerk in Gelderland* (Zevenaar 1991) 19.

⁴¹ Van Dam, 'Een Wankel Vertoog', 59.

⁴² Gribling, *Vijftig jaar*, 33-36.

Desalniettemin mag ook het belevingswezen van de Oudenbosche bevolking meegenomen worden in dit overzicht. Het is zeer aannemelijk dat de lokale bevolking van Oudenbosch geen interesse toonde in een geheel nieuwe vereniging gericht op sociale hygiëne en thuisverpleging, omdat dit tot dan toe geheel onbekende concepten waren. Pas toen in diverse wervingsacties het uitgesproken katholieke karakter van de organisatie sterker werd benadrukt groeide het vertrouwen bij de Noord-Brabantse katholieke gemeenschap en konden bovengenoemde sociaal-hygiënische praktijken in het vervolg hun weg vinden naar een groot deel van de Brabantse gezinnen.⁴³

Op dit moment was het duidelijk dat alleen kruisverenigingen met een puur katholieke signatuur ingang kon vinden bij de beoogde doelgroep. De verontrustende gezondheidstoestand van de Brabantse bevolking werd inmiddels ook binnen de zogenoemde 'Diocesane Verenigingen van Onderlinge Bijstand' besproken. Oorspronkelijk hadden deze verenigingen tot doel om arme boeren in de omgeving te voorzien van eigen vermogen, maar sinds de opkomst van werkliedenverenigingen en vakorganisaties in de regio was hun bestaansrecht niet langer verzekerd.⁴⁴ De organisatie was genoodzaakt om naar alternatieve werkvelden te zoeken. J. Kitslaar, secretaris van de Vereniging van Onderlinge Bijstand in het bisdom Den Bosch dacht een oplossing te vinden binnen de ziekenverpleging, een wijze van verzorging die hij in in het Duitse Koblenz had geobserveerd.⁴⁵ Kitslaar bracht een opleidingsplan voor ziekenverpleegsters onder ogen bij andere vooraanstaande leden van het bestuur. Deze laatste waren onder de indruk en het plan werd voor goedkeuring doorgezonden door de geestelijk adviseur naar kapelaan A.C.J.M. Asselbergs, die goedkeuring vroeg aan de bisschoppen van den Bosch en Breda.⁴⁶

Onder goedkeuring van beide bisschoppen werd op 5 oktober 1915 van dit initiatief een eerste commissie opgericht. Deze 'Voorlopige commissie voor R.K. Ziekenverpleging ten platten lande in de bisdommen 's Hertogenbosch en Breda' bestond uit negen leden van zowel de Noord-Brabantse Christelijke Boerenbond als de Vereniging van Onderlinge Bijstand. Haar primaire doelstelling was om de stand van zaken betreffende ziekenverpleging in de eigen provincie (de hierboven genoemde vooraanstaand arts Gribling zou verantwoordelijk zijn voor het uitwerken van het eindrapport) te verkennen. Ook hier blijkt de sterke hiërarchische organisatievorm van de hechte katholieke gemeenschap in Noord-Brabant. De tijdelijke commissie kon de mate van ziekenzorg in eigen provincie enkel vaststellen door samenwerking met de kerkelijke hiërarchie. Een vragenlijst werd verspreid aan ruim 320 pastoors verspreid

⁴³ Wijnen-Sponselee, *Het Wit-Gele Kruis*, 15.

⁴⁴ Marjolein van der Kolk-Kousemaker, *Het beleid van het Witte Kruis, het Groene Kruis en het Wit-Gele Kruis over de periode 1875 - 1945* (Utrecht, 2005), 157 - 158.

⁴⁵ UB Nijmegen, Katholiek Documentatie Centrum (KDC), Archief 'Het Wit-Gele Kruis' (archieffnummer 942), inv.nr. 1050, enige herinneringen uit de historie door J. Kitslaar zonder datum.

⁴⁶ Wijnen-Sponselee, *Het Wit-Gele Kruis*, 19-20.

over beide bisdommen.⁴⁷ Hun primaire aanspreekpunt, de lokale geestelijkheid, kon middels de vragenlijst aangeven waar de ziekenzorg in hun eigen parochies tekortschoot, en welke ingrepen wenselijk waren om voor verbetering te kunnen zorgen.

De respons van beide diocesen was enorm: meer dan 70% van de pastoors had de lijst beantwoord en teruggezonden naar de commissie.⁴⁸ Op basis van de onderzoeksresultaten werd in hetzelfde jaar nog een rapport opgesteld dat de eerdere doelstelling van de commissie moest concluderen. Dit 'Rapport der voorlopige Commissie voor R.K. Ziekenverpleging ten platten lande in de Bisdommen `s Bosch en Breda' gaf vooral aan dat het mistroostig gesteld was met de thuisverzorging in de regio. Belangrijk was dat er een duidelijke scheiding was aangebracht in het rapport tussen de ziekenverzorging georganiseerd door Rooms Katholieke - en 'neutrale' organisaties omdat deze laatste als inferieur en niet passend bij de aard van de lokale bevolking werd geacht.⁴⁹ De algemene conclusie was dat 'de ziekenverpleging in de meeste parochies veel, zoo niet alles te wenschen overlaat en dringend verbetering vraagt.' Daarnaast werd er grote kritiek geuit op de wijkverpleging uitgevoerd door leken.⁵⁰ In een adviserende noot werd dan ook gevraagd om grotere inmenging van katholieke religieuzen. Om daadkrachtig hulp te kunnen bieden werd naast de hulp van plaatselijke verenigingen ook vooral de opleiding voor ziekenverpleging door religieuzen als noodzakelijk geacht.⁵¹

Inbedding in de kerkelijke hiërarchie

De mislukte poging om een Groene Kruisvereniging in Oudenbosch op te richten had uitgewezen dat de reorganisatie van de Verenigingen voor Onderlingen Bijstand naar een organisatie van wijkverpleging alleen goed kon verlopen in de regio wanneer rekening gehouden werd met de sterke identiteit van diens katholieke gemeenschap. Deze identiteit werd dan ook benadrukt in haar nieuwe naamgeving: 'Het Wit-Gele Kruis, Rooms-Katholieke Vereniging voor Volksgezondheid en Ziekenverpleging'.⁵² Er was echter federatieve samenwerking noodzakelijk tussen de plaatselijke verenigingen in de vorm van een Diocesane bond. Deze gelaagde organisatiestructuur zou uiteindelijk ook de overkoepelende naam bepalen voor de voorlopige

⁴⁷ Regionaal Archief Noor-Brabant (RANB), Archief 'De Provinciale Noord-Brabantse Kruisvereniging', inv.nr. 5, Bij het 2^e Lustrum: bijdrage van Dr. J. Gribling.

⁴⁸ Gribling, *50 jaar Wit-Gele Kruis*, 27.

⁴⁹ Dit wordt bijvoorbeeld uitgesproken door bisschop Hopmans van Breda in zijn geschrift de *Analecta* uit 1918, waarin hij ageert tegen het te duidelijk aanwezige neutrale karakter van het Limburgse Rooms-Katholieke Groene Kruis. Zie hiervoor bijvoorbeeld: A. Querido, *De Wit-Gele Vlam: Gedenkboek ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van de Nationale Federatie van het Wit-Gele Kruis 1923-1973*, 79-83.

⁵⁰ Regionaal Archief Noor-Brabant (RANB), Archief 'De Provinciale Noord-Brabantse Kruisvereniging', inv.nr.5: Bij het 2^e Lustrum, Bijdrage van Dr. J. Gribling.

⁵¹ Querido, *De Wit-Gele Vlam*, 81.

⁵² Van der Kolk-Kousemaker, *Beleid*, 157.

organisatie: 'De Diocesane Federatie van de Rooms-Katholieke Verenigingen voor Volksgezondheid en Ziekenverpleging in het Bisdom ... genaamd Het Wit-Gele Kruis'.⁵³

Wellicht laat het proces achter de officiële oprichting van (de Diocesane federaties) Het Wit-Gele Kruis het meest doeltreffend de hechte structuur van de eigen gemeenschap zien waarbinnen zij fungeerde, en de regels waaraan zij zich diende te conformeren. Zo heeft de bisschop, een machtsfiguur binnen de katholieke gemeenschap, bij de oprichting van de Diocesane federaties een grote formatieve rol gespeeld. De bisschop was binnen de gemeenschap de plaatsbekleder van Christus op aarde en dit betekende dat het oprichten van Diocesane federaties alleen onder zijn gezag gerechtvaardigd kon worden (het bisdom was immers zijn machtsgebied). De ontwikkeling van het Wit-Gele Kruis laat zien dat eerst de Diocesane federaties tot stand kwamen en daarna pas de plaatselijke Wit-Gele Kruisafdelingen.⁵⁴ Ook voor de plaatselijke afdelingen gold dat medewerking van de geestelijkheid noodzakelijk was – hiervoor was de persoon van de pastoor of de kapelaan verantwoordelijk.

Praktisch was medewerking van de bisschop op twee terreinen merk- en onmisbaar voor de uitbouw van de Diocesane Wit-Gele Kruis federaties. Op de eerste plaats was de bisschop verantwoordelijk voor de statutaire goedkeuring (naast de officiële koninklijke goedkeuring). Bij de oprichting van de diverse Diocesane federaties blijkt de waarde die binnen de zware gemeenschap gehecht werd aan de bisschop als rechtspersoon uit het feit dat in alle oprichtingen van Wit-Gele Kruis federaties de bisschoppelijke goedkeuring procedureel *vooraf* ging aan de koninklijke (staatrechtelijke) goedkeuring.⁵⁵ Dit was reeds het geval geweest bij de oprichting van de diocesane federaties van Breda en Den Bosch maar dezelfde trend zou zich ook na de eerste oprichtingsjaren doorzetten.

Op de tweede plaats liet de herderlijke macht van de bisschop zich gelden in de persoon van de geestelijk adviseur. In het 'Collectio Epistolarum Pastoralium' uit 1918 schreef bijvoorbeeld de bisschop Hopmans aan zijn diocees Breda over de grote rol die voor de geestelijkheid was weggelegd voor wat betreft het bestuur en de uitbouw van de kruisvereniging. Aan het hoofd van de vereniging diende 'echt godsdienstige en voorbeeldige personen te staan', welke zich niet enkel door 'humanistische of filantropische idealen' lieten lijden maar 'bovennatuurlijke richt- en zingeving'.⁵⁶

De aanstelling van de geestelijk adviseur werd daarnaast ook voorwaardelijk geacht bij de oprichting van de diverse Wit-Gele Kruisafdelingen. Zonder de aanstelling van een geestelijk adviseur in het bestuur was bovenstaande goedkeuring door de bisschoppelijke macht

⁵³ Querido, *De Wit-Gele Vlam*, 81-82.

⁵⁴ Wijnen-Sponselee, *Het Wit-Gele Kruis*, 32-33.

⁵⁵ UB Nijmegen, Katholiek Documentatie Centrum (KDC), Archiefnummer 942, inv.nr. 1196: rapport 'Het principiële bestaansrecht van het Wit-Gele Kruis' geschreven door Kanunnik A. Asselsberg van 1-1-1936.

⁵⁶ Gribling, *50 jaar Wit-Gele Kruis*, 34.

ondenkbaar. De geestelijk adviseur stond in directe verbinding met de bisschop van het Diocees, en werd dan ook doorgaans direct door deze laatste benoemd. De invloed van de geestelijk adviseurs op het verdere verloop van de kruisafdelingen mag niet onderschat worden. Bepaald werd dat de adviseurs enkel met de bisschop verantwoordelijk voor zijn aanstelling in contact mochten treden.⁵⁷ Zodoende waren de geestelijk adviseurs permanente doorgesluisden naar de bisschop en terug. Inhoudelijk kwam dit erop neer dat geestelijke goedkeuring van het beleidsplan, welke noodzakelijk was om binnen de katholieke gemeenschap te kunnen fungeren als zorgorganisatie, enkel ontvangen kon worden wanneer permanent contact met de bisschop via een door hem aangewezen tussenpersoon in stand werd gehouden.⁵⁸

Wijkzusters en Het Wit-Gele Kruis als actieve actor binnen 'De Katholieke Actie'

Een andere belangrijke kwestie binnen de vooroorlogse ontwikkeling van het Wit-Gele Kruis was de discussie over de R.K achtergrond van de wijkzusters die de organisatie teneinde het behalen van haar doelen wenste in te zetten. Deze discussie hing nauw samen met een omvangrijkere ontwikkeling die zich afspeelde binnen de katholieke gemeenschap als geheel in deze periode: de plaats van de Katholieke Actie en gestage professionalisering in de gezondheidssector.

Paus Pius XI had met het uitvaardigen van verschillende encyclieken gedurende zijn pontificaat rond 1936 een oproep gedaan tot intensievere medewerking van het lekenapostolaat om de katholieke geloofsleer te beschermen en uit te breiden. Pius XI greep deze 'Katholieke Actie' aan als tegenwicht tegen de in zijn ogen steeds sterker voelbare secularisering. In de praktijk behelsde de Katholieke Actie een groot verbond aan verenigingen van katholieke signatuur die naast een veronderstelde opvoedkundige taak ook de idealen van het katholicisme uit dienden te dragen.⁵⁹ Inhoudelijk schreef de Katholieke Actie voor aan alle gelovigen (lees: katholieken) om 'den christelijke levenshouding en het christelijk geloof overal te verspreiden, deze daadkrachtig te verdedigen, en dit in zowel het privé en openbare leven tot uitdrukking laten komen'.⁶⁰ De Katholieke Actie lijkt een directe bevestiging van een kernelement van de zware gemeenschap: een uiterst sterke organisatorische concentratie door het systeem van diversie organisaties. Het Wit-Gele Kruis vormde een eigen onderdeel van dit systeem, en de

⁵⁷ Van der Kolk-Kousemaker, *Beleid*, 159.

⁵⁸ Adriana Esmeijer, Victoire Geerts en Els van Brekel (red.), *Kruiselings door de tijd. Van kruisvereniging tot thuiszorgorganisatie in Midden-Brabant* (Tilburg 1992), 15-16.

⁵⁹ Zie hiervoor bijvoorbeeld de kersttoespraak van Paus Pius XI Rooms-Katholieke Documenten: 'Kerstboodschap, zorg voor de Katholieke Actie', [https://www.rkdocumenten.nl/rkdocs/index.php?mi=670&zoek=&pag=1&iauteurkey=16 \(geraadpleegd 2 januari 2020\)](https://www.rkdocumenten.nl/rkdocs/index.php?mi=670&zoek=&pag=1&iauteurkey=16 (geraadpleegd 2 januari 2020))

⁶⁰ UB Nijmegen, Katholiek Documentatie Centrum (KDC), Archief Het Wit-Gele Kruis, Archiefnummer 942, inv.nr. 620: Notulen van de vergadering van het algemeen bestuur nationale federatie van 27-8-1943.

kernwaarden uit de Katholieke Actie zijn dan ook zeer bepalend geweest voor haar vroege beleidsvoering en algemene opvattingen.⁶¹

De oprichting van de diverse Wit-Gele Kruis federaties in de eerste twee diocesen Breda en Den Bosch kon niet voorbij gaan aan de doelstellingen uit bovenstaande pauselijke encyclieken, omdat deze binnen de katholieke gemeenschap als leidend werden beschouwd.⁶² Voor een organisatie gericht op sociale zorg en thuisverpleging betekende dit dat het Wit-Gele Kruis in de lijn van de Katholieke Actie een voorbeeldfunctie diende te vervullen binnen de gemeenschap waarin zij opereerde. Deze was zowel geestelijk als politiek van aard. Haar geestelijke functie werd door Dokter Gribling omschreven tijdens een viering van het tweede lustrum van het Wit-Gele Kruis in het bisdom Breda. De directe beweegredenen achter de acties van het Wit-Gele Kruis leunden volgens hem op kernwaarden uit de katholieke gemeenschap, zoals 'liefde tot de evenmens' en het 'bewustzijn dat alle mensen lid waren van één grote katholieke familie'. Het algemeen bestuur stelde echter niet dat het Wit-Gele Kruis het doel had om niet-katholieken te bekeren.⁶³ De politieke functie (hoewel niet direct erkend door Pius XI zelf) van de Katholieke Actie had het doel om de rooms-katholieke normen en waarden te midden wereldse, verderfelijke invloeden te behartigen en te handhaven. Voor de kruisvereniging betekende dit dat het haar plicht was om 'het rijk Gods op aarde in stand te houden en uit diende te breiden'.⁶⁴

Om dit rijk Gods in stand te houden moest niet enkel het kruiswerk van de Diocesane federaties op de terreinen van ziekenzorg en volksgezondheid van degelijke kwaliteit zijn, maar ook mocht zij haar hogere missie niet uit het oog verliezen. Onder de bestuursleden van het Wit-Gele Kruis was grote angst voor religieuze afbrokkeling van de eigen gemeenschap. De 'beïnvloedingsmogelijkheden' die het Wit-Gele Kruis diende te benutten hadden tot doel om deze religieuze afbrokkeling tegen te gaan en de eigen gemeenschap te beschermen tegen de verderfelijke seculiere invloeden waar paus Pius XI voor waarschuwde.⁶⁵ De religieuze beleving van de eigen geloofsgroep diende beschermd te worden en verbetering van de algehele volksgezondheid was het werktuig om dit te bewerkstelligen. De doelgroep van het Wit-Gele Kruis werd omschreven als een 'kwetsbare' groep, welke door hun 'zware leven' of 'materialistische welvaart' zeer ontvankelijk was voor 'vervreemding van geloofszaken'.⁶⁶ De

⁶¹ Van der Kolk-Kousemaker, *Beleid*, 159 – 160.

⁶² Joris van Eijnatten en Fred van Lieburg, *Nederlandse Religiegeschiedenis* (Hilversum 2006), 311 – 312.

⁶³ UB Nijmegen, Katholiek Documentatie Centrum (KDC), Archief Wit-Gele Kruis, Archiefnummer 942, inv.nr 620: agenda's voor en verslagen van vergaderingen van de nationale raad. Met bijlagen, notulen van de vergadering van het algemeen bestuur nationale federatie van 27-8-1943.

⁶⁴ Gribling, *50 jaar Wit-Gele Kruis*, 88.

⁶⁵ UB Nijmegen, Katholiek Documentatie Centrum (KDC), Archief Het Wit-Gele Kruis, Archiefnummer 942, inv.nr 2925: circulaire 'De opzet van het Wit-Gele Kruis', geschreven door het provinciaal bestuur van de diocesane federatie in het bisdom Haarlem (zonder datum, vermoedelijk jaren dertig).

⁶⁶ Van der Kolk-Kousemaker, *Beleid*, 160.

hier genoemde kwetsbare groep in de samenleving was omvangrijk, omdat deze zich zowel in de stad als op het platteland bevond. In de 'steden en het platteland moesten zoveel mogelijk afdelingen van Het Wit-Gele Kruis worden opgericht'. De angst voor religieuze afbrokkeling (secularisatie) gold in beide leefomgevingen. In circulaire van het Wit-Gele Kruis werd gewaarschuwd voor onder andere de 'ergenisgevende onzedige kleding' maar vooral ook propaganda voor de 'gewilde gezinsbeperking'. Voor het algemeen bestuur was het daarom taak om 'zoveel mogelijk afdelingen van het Wit-Gele Kruis hier nu juist op te richten'.⁶⁷

Het was al vroeg duidelijk dat de persoon van de wijkzuster voor deze beoogde 'heropvoeding' van de kwetsbare groepen verantwoordelijk zou zijn. De agenda van de Katholieke Actie maakte dat er reeds sinds de oprichting van het Wit-Gele Kruis gedebatteerd werd over haar religieuze achtergrond. In de discussies werd veelal verwezen naar hetgeen de kerkelijke hiërarchie over dit onderwerp te zeggen had. Zo gaf bisschop Hopmans in zijn *Collectio Epistolarum Patoralium* uit 1918 al aan dat lichamelijke zorg een primaire voorwaarde was voor de algemene zielenzorg. Door verpleging van het lichamelijke kon het zielenheil bevorderd worden.⁶⁸ Eenzelfde opvatting werd gedeeld door andere vooraanstaande leden binnen de kerkelijke hiërarchie.

De eerste drie decennia van haar bestaan kampte het Wit-Gele Kruis echter met het probleem dat het beroep van wijkverpleegster nog weinig geprofessionaliseerd was. Eerder is aangegeven dat tijdens de eerste besprekingen over de reorganisatie van de Verenigingen voor Onderlinge Bijstand al gespeeld werd met het idee van wijkverpleging, maar concrete plannen voor een eigen opleiding moesten nog lang op zich laten wachten. Ideeën over wijkverpleging zocht men tot aan de Eerste Wereldoorlog vooral in Engeland en Duitsland, waar al sinds het midden van de negentiende eeuw met het beroep geëxperimenteerd werd. In Nederland moest wettelijke bescherming van een officieel diploma daarentegen op zich laten wachten tot 1921 (en een eenheid in opleidingen volgde pas in 1929), nadat een aantal zeer maatschappelijk geëngageerde vrouwen als Frederieke Meyboom en Jeltje-Bosch-Kemper op 21 januari 1893 de Nederlandsche Bond voor Ziekenverpleging wisten op te richten.⁶⁹ In tegenstelling tot de wens van vele bestuursleden van het Wit-Gele Kruis vonden dergelijke opleidingen voor lange tijd plaats in niet-katholieke ziekenhuizen.⁷⁰

De religieuze achtergrond van de wijkzuster bleef daarmee een belangrijke kwestie in bestuurlijk overleg. Voor de Diocesane bestuurders en latere nationale federatieve bestuurders

⁶⁷ UB Nijmegen, Katholiek Documentatie Centrum (KDC), Archief Het Wit-Gele Kruis, Archiefnummer 942, inv. nr 2925: circulaire 'De Opzet van het Wit-Gele Kruis'.

⁶⁸ M.J. van Lieburg, (red.), *Een eeuw thuiszorg in Rotterdam 1901-2001* (Rotterdam 2001), 70.

⁶⁹ H.W. Stolk-van Delen, *Wijkverpleging in historisch perspectief. Ontstaan en ontwikkeling van de wijkverpleging (1890-1930) met aandacht voor aspecten van medicalisering en professionalisering* (Amsterdam 1983) 6-10.

⁷⁰ Wijnen-Sponselee, *Wit-Gele Kruis in Noord-Brabant*, 112-13.

van het Wit-Gele Kruis was het in overeenstemming met het hierboven geschetste ideaal vanuit de kerkelijke hiërarchie vanzelfsprekend dat zusters, welke al eeuwenlang actief werden ingezet op het gebied van zorg en welzijn, de wijkverpleging uit moesten gaan voren.⁷¹ Hoewel lekenverpleegster met een katholieke achtergrond voldoende voorhanden waren, hadden zij hun opleiding genoten in niet-katholieke ziekenhuizen, en dit betekende dat zij in de ogen van het Diocesane bestuur onvoldoende kansen hadden gehad om geloofsovertuiging en praktische verpleging met elkaar te integreren. Ook was het diocesane bestuur overtuigd van het uitgesproken religieuze karakter van haar eigen (zware) gemeenschap: wijkverpleging zou door haar nieuwigheid weinig populariteit genieten en allerminst op vertrouwen kunnen rekenen wanneer zij niet uitgevoerd werd door de in de gemeenschap bekende persoon van de eerwaarde zuster.⁷²

Daarbij komt nog een veel praktischer probleem die de zwaarte van de gemeenschap waarbinnen het Wit-Gele Kruis fungeerde onderstreept. Religieuzen mochten geen gebruik maken van de fiets. Vooral in de gebieden waar het Wit-Gele Kruis zeker in haar eerste jaren het meest actief wenste te zijn: het Brabantse platteland, konden de afstanden aanzienlijk zijn. Een verbod op fietsgebruik verhinderde de wijkzuster enorm in de uitvaar haar sociaal-hygiënische taken. Er werd daarom tijdens de tweede vergadering van de Diocesane Federatie van Breda al een subcommissie gevormd die het doel had om te rapporteren over de mogelijkheden voor een diocesane of nationale *katholieke* opleiding voor lekenverpleegsters.⁷³ Dokter Gribling, hier voorzitter, deed daarnaast een voorstel om een vraag uit te sturen naar de bisschop of er een mogelijkheid tot ontheffing van bovengenoemde regel was. De vergadering sprak zich ook uit over het feit dat in dit geval niet voorbijgegaan kon worden aan een ander vooraanstaand gezagdrager in de gemeenschap: moeder overste. Besloten werd om in dat geval beide personen om ontheffing van het fietsverbod te vragen. Het antwoord volgde in 1919: ontheffing van het fietsverbod is goedgekeurd voor *religieuze* wijkverpleegsters indien moeder overste hiermee instemt.⁷⁴

De ontheffing van het fietsverbod heeft de vraag naar katholieke lekenverpleegsters gedurende de eerste decennia van het Wit-Gele Kruiswerk in belangrijke mate gedrukt. Ook is het zo dat bovengenoemde wet ter bescherming van het wettelijk diploma Ziekenverpleging-A uit 1921 niet duidelijk stelde welke verplichtingen en werkzaamheden bij de bevoegdheden van een verpleegkundige behoorden. Dit betekende praktisch dat religieuzen het werk van de verpleegkundige uit konden voeren zonder represailles zolang zij niet de titel van de laatste

⁷¹ Gribling, *Vijftig jaar Wit-Gele Kruis*, 42.

⁷² Regionaal Archief Noord-Brabant (RANB), Archief van de Provinciale Noord-Brabantse Kruisvereniging, inv.nr.5: Gribling, *De ideale Taak van het Wit-Gele Kruis*.

⁷³ Wijnen-Sponselee, *Het Wit-Gele Kruis*, 113.

⁷⁴ Gribling, *Vijftig jaar Het Wit-Gele Kruis*, 41.

voerden. Deze wet bleef tot 1981 geldig, wat een verklaring vormt voor het zo lang in dienst blijven van niet-gediplomeerde religieuzen binnen het Wit-Gele Kruis.⁷⁵ Desondanks zou de gestage professionalisering juist binnen dit apparaat van de (religieuze) wijkzusters een belangrijke verschuiving teweegbrengen in de manier waarop de organisatie tegen zichzelf en haar plek in de gemeenschap aankeek.

⁷⁵ E.W. Roscam Abbing (red.), *Bouw en Werking van de gezondheidszorg* (Utrecht 1991), 21-22.

Hoofdstuk 2

‘Het Telkens Veranderend Nu’

HET WIT-GELE KRUIS TIJDENS DE LANGE JAREN VIJFTIG

Binnen dit tweede hoofdstuk staat de periode tussen 1948 en 1960 centraal, een fase die binnen de geschiedtheorie over gemeenschapsverschuiving wordt aangeduid als een periode waarin de hechte gemeenschap geleidelijk plaats maakte voor haar lichte tegenhanger. Ontwikkelingen binnen deze ‘lange jaren vijftig’, zoals de historicus Hans Righart de periode heeft aangeduid, zouden vooral hun oorsprong hebben in sociaaleconomische processen en daarmee samenhangend een groeiende individualisering.⁷⁶ Wanneer men Het Wit-Gele Kruis als lens hanteert om deze nationale ontwikkeling te onderzoeken blijkt al gauw dat ook andere factoren, die inherent waren aan haar sector, een duidelijke rol hebben gespeeld: in het bijzonder de toenemende vermaatschappelijking van de gezondheidszorg.

Medewerkers van de kruisverenigingen beschouwden de naoorlogse periode terecht als een fase van ‘ingrijpende veranderingen’.⁷⁷ Tijdens de bezetting richtten zij zich niet langer uitsluitend op de eigen gemeenschap, maar probeerden op landelijk niveau hun werk te coördineren. De nationale besturen van het Groene Kruis en het Wit-Gele kruis zagen dit wel als een tijdelijke noodzaak. Hun doelstelling was om na de oorlog hun zelfstandigheid te herwinnen.⁷⁸ ⁷⁹ Na de oorlog stond het Wit-Gele Kruis voor een geheel nieuwe reeks uitdagingen. De arts Chris Mol, destijds voorzitter van de provinciale bond van Noord-Brabant bekeek de situatie met groeiende zorg: ‘Deze naoorlogse tijd heeft van allerlei voorzieningen die vroeger ook wel eens wat zorg en moeilijkheden gaven maar toch hun spontane oplossingen vonden, echte problemen gemaakt. Alles is een probleem geworden.’⁸⁰ Mol doelde hiermee voornamelijk op de achteruitgang van het gezondheidswelzijn tijdens de bezettingstijd, het woningtekort en de zorg voor ouderen.

⁷⁶ Hans Righart, De eindeloze jaren zestig. Geschiedenis van een generatieconflict (Amsterdam 1995), 11 – 15.

⁷⁷ J.Th.M de Vreeze, secretaris-generaal van de Nationale Federatie ‘Het Wit-Gele Kruis’ op het nationale Wit-Gele Kruis congres van 1958. Uit: Nationale Federatie het Wit-Gele Kruis, Perspectieven voor het werk van morgen, inleidingen gehouden op het nationaal Wit-Gele Kruis congres te Utrecht 19 – 20 juni 1958 (Utrecht 1958), 6 – 9.

⁷⁸ UB Nijmegen, KDC, Archief Het Wit-Gele Kruis, inv.nr. 23, originele manuscript van Gribling van het boek 50 jaar Wit-Gele Kruis in Noord-Brabant, 161.

⁷⁹ Deze verschuiving volgde een nationale ontwikkeling: Walter Goddijn, Jan Jacobs en Gérard van Tillo, Tot vrijheid geroepen: katholieken in Nederland 1945 – 2000 (Baarn 2000), 31 – 33.

⁸⁰ Chris Mol, ‘Van maand tot maand’, Katholieke gezondheidszorg: orgaan van de Nationale Federatie het Wit-Gele Kruis en het R.K Limburgse Groene Kruis (1946), 39-41, alhier 39.

Die 'zorg voor de oudjes' zou na de oorlogstijd tot één van de grootste werkvelden voor Het Wit-Gele Kruis uitgroeien, mede omdat haar initiële taak, het terugdringen van de kindersterfte inmiddels vervuld was.⁸¹

In lijn met de naoorlogse bevolkingsgroei kon het Wit-Gele Kruis vanaf 1946 rekenen op een aanzienlijke groei van het ledental: in bijna alle grote steden in Nederland (steden met meer dan 100,000 inwoners) verdubbelde het ledental ⁸². Door gebrek aan capaciteit zou deze groei in de naoorlogse periode een probleem blijven vormen voor de organisatie. Waar het Wit-Gele Kruisnetwerk in 1948 nog slechts 607 lokale afdelingen telde, waren dat er in 1969 inmiddels 622. Deze toename lijkt gezien het tijdsbestek gering, maar in diezelfde periode nam het aantal leden toe van 465,000 tot 922,000.⁸³

De toename in het ledental was naast de bevolkingsgroei ook te danken aan een herbezinning op de eigen confessionele identiteit binnen de katholieke gemeenschap. Dit was een ondubbelzinnige beleidskeuze van de bisschoppelijke hiërarchie, die een terugkeer naar het vooroorlogse hechte katholieke gemeenschapsleven wenste.⁸⁴ Deze kon enkel slagen wanneer leden uit diezelfde gemeenschap zich weer aansloten bij lekenorganisaties met een duidelijk katholieke signatuur, waarin de normen van de katholieke geloofsovertuiging het best gewaarborgd werden.

De toenemende vermaatschappelijking van de gezondheidszorg zorgde er echter voor dat die identiteit, normen en waarden onder druk kwamen te staan. Nog voor de oorlog had de Nationale Federatie Het Wit-Gele Kruis op bestuurlijk niveau afscheid moeten nemen van haar levensbeschouwelijke bedrijfsordening. Dit was geheel te wijten aan de overheidsfinanciering van het kruiswerk. Om in aanmerking te komen voor zowel de rijkssubsidie als de provinciale subsidies (die het merendeel van de inkomsten van het Wit-Gele Kruis bepaalden)⁸⁵ diende de organisatie te functioneren op provinciale basis. De provinciale grenzen liepen echter niet gelijk met die van de bisdommen en om inefficiëntie te voorkomen werd daarom in 1939 met moeite besloten om de diocesane federaties op te heffen en het systeem van provinciale bonden in te stellen.⁸⁶

Ook op andere terreinen had de organisatie al grootschalige beleidsveranderingen doorgevoerd die haar functioneren binnen de confessionele gemeenschap sterk beïnvloedden. In lijn met de reorganisatie van 1939 werden de provinciale bonden per 1 januari 1941 opgedeeld

⁸¹ Mol, 'Van maand tot maand', 40.

⁸² Zie hiervoor bijvoorbeeld 'Statistiek van de plaatselijke kruisverenigingen' in: Uitgaven van het C.B.S, *Jaarpublicatie*, (Zeist 1960). 171.

⁸³ 'Omvang van het Wit-Gele Kruis', statistiek uit: Querido, *Wit-Gele Vlam*, 141.

⁸⁴ Goddijn, 'Tot vrijheid geroepen', 34 - 35.

⁸⁵ Wijnen-Sponselee, *Het Wit-Gele Kruis in Noord-Brabant*, 55 - 58.

⁸⁶ Querido, *Wit-Gele Vlam*, 154.

in zogeheten 'districten'. In ieder district waren de autonome (plaatselijke) Wit-Gele kruisafdelingen ondergebracht, die gezamenlijk verantwoordelijk waren voor de lokale uitvoer van de sociale zorg. Daarbij werd bepaald dat er één wijkverpleegster nodig was om 400 gezinnen ofwel 2000 'zielen' te kunnen bedienen. Praktisch betekende dit dat het aantal gezinnen per wijkverpleegster drastisch was gegroeid, met als gevolg dat het contact tussen de voorlichtende wijkverpleegster en haar gemeenschapsleden sporadischer en korter werd.⁸⁷

In de fysieke ruimte zou de schaalvergroting van de organisatie ook haar sporen achterlaten. Al vanaf de jaren 50 had de Nationale Federatie zich toegelegd op het stichten van zogenoemde 'wijkcentra' of 'gezondheidscentra', waar alle facetten van de sociale zorg zouden moeten worden ondergebracht. Artsen en specialisten zouden er spreekuren kunnen houden en de verschillende consultatiebureaus van de vereniging zouden in deze gebouwen kunnen worden ondergebracht. Als grote voorbeeld voor deze grootscheepse onderneming diende het Engelse systeem van 'Health Centre'.⁸⁸ De komst van de centra werd echter door diverse bestuurders gezien als een aanval op de intieme en persoonlijke zorg die de kruisvereniging tot dan toe had geboden en in belangrijke mate haar identiteit had bepaald. De Eindhovense arts Falke ageerde dan ook in 1952 tegen de komst van deze centra op een studiedag voor 'gezinsmoeilijkheden' door het onpersoonlijke en staatsse karakter van de centra te benadrukken. In plaats van een 'alles omvattende staats-socialistische gezondheidszorg' zou er nu in de provincie als 'analogon' een 'alomvattende organisatie op confessionele basis' komen'.⁸⁹

De komst van alle uitdagingen en spanningen had niet tot gevolg gehad dat de confessionele basis van het Wit-Gele Kruiswerk geheel verloren was gegaan. Zo werd zij in 1954 nog benadrukt bij de verhuizing van het centraal bestuur van de Nationale Federatie. De gehele organisatie was om logistieke redenen gedwongen om een groter centraal bureau in Utrecht te openen. Datzelfde jaar werd het nieuwe werkpad op 16 juni door niemand minder dan de aartsbisschop van het desbetreffende bisdom, Bernardus Alfrink, ingezegend.⁹⁰ Na de inwijding van monseigneur Alfrink bekrachtigde secretaris van de Nationale Federatie de Vreeze nog eens de religieuze grondslagen van de organisatie en haar plichten binnen die gemeenschap. Hij wees er op dat Het Wit-Gele Kruis 'in de eerste plaats een katholieke organisatie is en als zodanig iets *eigens* heeft te brengen. Wij proberen ook in dit werk tot leven te brengen de leer van Christus

⁸⁷ Wijnen-Sponselee, *Wit-Gele Kruis in Noord Brabant*, 36 – 37.

⁸⁸ G.B. Janssen, *Provinciaal Kruiswerk in Gelderland* (Zevenaar 1991), 34 – 37. Zie ook: Charles Webster, *The Health services since the War vol. 1: Problems of health care, the National Health Service before 1957*, (Londen 1988), 112 – 115.

⁸⁹ RANB, Rijksarchief Noord-Brabant, Archief van de Provinciale Noord-Brabantse Kruisvereniging, 'Verslag van een studiedag over het Psychisch Hygiënisch Element in Huwelijksmoeilijkheden', 12 – 11 -52 (inv.nr. 135).

⁹⁰ Querido, *Wit-Gele Vlam*, 148.

en zijn kerk. Met de mate, waarin wij slagen deze hoge opgave te vervullen, staat en valt ons bestaansrecht als katholieke organisatie.’⁹¹

Op het zevende assemblee van de Wereldgezondheidsorganisatie in 1953 was deze soms wankele situatie tussen het spirituele welzijn en de gezondheidszorg ter sprake gekomen. De uitgenodigde ‘observer’ van het Vaticaan, Dr. De Rietmatten, voerde als ‘niet-lid’ van de organisatie het woord ten overstaan van zijn katholieke gemeenschapsleden, waaronder het nationaal bestuur van Het Wit-Gele Kruis. Rietmatten wees zijn geloofsgenoten op de ‘onafgebroken activiteit van de huidige caritas bij het stichten van ziekenhuizen, poliklinieken en zoveel andere instellingen voor de gezondheid.’⁹² Verder voegde hij er met klem aan toe dat ‘alleen in openhartige samenwerking rekening kan worden gehouden met deze [spirituele] factoren, welke noodzakelijk zijn om te bereiken die volledige staat van welzijn waarvan wordt gesproken in het charter van de W.G.O.’⁹³ Spiritualiteit en gezondheidszorg waren volgens het Vaticaan onafscheidelijk, omdat ‘volledige’ gezondheid alleen bereikt kon worden door het hebben van een gezond lichaam én een gezonde (christelijke) geest.

Professionalisering van het uitvoerende werk

De professionalisering van de wijkzusters in dienst liep vrijwel gelijk met de terugloop van het aantal religieuzen in deze beroepsgroep. In 1931 waren leerlingen van de wijkverplegingscursussen voornamelijk nog religieuzen geweest, maar al in 1936 was het aantal leken verdubbeld. Van de 22 deelnemers aan de cursus wijkverpleging in de Noord-Brabantse Wit-Gele Kruisvereniging hadden nog slechts drie een religieuze status.⁹⁴ Deze trend zou zich in de komende decennia alleen nog maar doorzetten. Het bleef binnen het personeelsbeleid van belang om zusters met een katholieke levensovertuiging aan te nemen (hier werd zelfs door de aartsbisschop Alfrink op aangedrongen) zou het aantal zusters dat ingewijd was in een kloosterorde teruglopen.

Technologische vernieuwingen vroegen daarnaast om een beter opgeleid medisch staf – het Wit-Gele Kruis moest bij de tijd blijven om aan de toenemende wensen van de gezondheidskeuring te voldoen. Die keuringen werden in de loop van de jaren vijftig steeds intensiever, zeker nadat met de preambule van het handvest van de Verenigde Naties het Statuut van de Wereldgezondheidsorganisatie op 7 april 1948 werd geratificeerd. Gezondheid werd een

⁹¹ J.T.M. de Vreeze, ‘Toespraak op de plechtige opening van het nieuwe Centraal Bureau’ (1954) in: *Katholieke gezondheidszorg: orgaan van de Nationale Federatie het Wit-Gele Kruis en het R.K Limburgse Groene Kruis* (1954), 12 – 14.

⁹² Dr. de Rietmatten ‘De zevende assemblee van de Wereldgezondheidsorganisatie’ (1954) in: *Katholieke gezondheidszorg: orgaan van de Nationale Federatie het Wit-Gele Kruis en het R.K Limburgse Groene Kruis* (juni 1954), 51 – 53.

⁹³ Rietmatten, ‘Zevende assemblee’, 55.

⁹⁴ RANB, Rijksarchief Noord Brabant, Archief van de Provinciale Noord-Brabantse Kruisvereniging, inv.nr. 114, ‘Opleidings- en bijscholingsbeleid’.

‘sociaal grondrecht van de mensheid als geheel’ en erkend werd dat ‘het waarborgen van die gezondheid een verantwoordelijkheid was van de nationale regeringen’.⁹⁵ De rol van de particuliere gezondheidssector leek daarmee in het geding te zijn, en nog meer restte de vraag welke plaats de levensbeschouwelijke grondslagen van die particuliere zorginstellingen gewaarborgd konden blijven.

De bovengenoemde factoren van professionalisering, bureaucratisering en schaalvergroting hadden gezamenlijk belangrijke gevolgen voor Het Wit-Gele Kruis en zouden in de loop van de jaren vijftig aanleiding geven tot een ware identiteitscrisis. De naoorlogse gezondheidssector kenmerkte zich door een nieuwe vorm van maatschappelijk geneeskundig denken.⁹⁶ Daarnaast verhoogde professionalisering en technologische vernieuwing het kostenpeil. Subsiëring waren verbonden aan voorwaarden die vastgelegd waren in ministeriële beschikkingen. Een geneeskundige inspectie hield voortaan toezicht op het voldoen aan die voorwaarden in het kruiswerk.^{97 98} Binnen de Kruisvereniging bestond angst voor een teloorgang van haar oorspronkelijke werkvormen en idealen en argwaan voor de mogelijkheid van een zuiver ‘socialistische gezondheidszorg’. Zo sprak de heer Overwater, mederedacteur van ‘Katholieke Gezondheidszorg’ in 1953: ‘Men staat niet tegenover een uitgesproken frontverandering, waartegen men zich kan verweren doch het is een sluipend proces: een wettelijke maatregel hier, een besluit of een circulaire daar, en voor dat men er erg in heeft zit men in het moeras van wat men al gauw staatsocialisme of collectivisme pleegt te noemen.’⁹⁹

De contante vernieuwing binnen het uitvoerende werk en de toenemende invloed op- en afhankelijkheid van de overheid zorgde bij het Wit-Gele Kruisbestuur voor vertwijfeling over haar voortbestaan als confessionele organisatie. Door schaalvergroting, professionalisering en groeiende overheidsbemoeienis leek het oorspronkelijk katholieke ideaal van de organisatie uit het oog te zijn verloren. Een herbezinning op dat originele ideaal van een particuliere katholieke gezondheidszorg was noodzakelijk. Angst voor vervreemding van haar eigen grondbeginselen was voelbaar tijdens een lustrumcongres van 1953, waar de heer Mol de bestuursleden van de

⁹⁵ Statuut van de Wereldgezondheidsorganisatie uit 1948, Geraadpleegd op 5 januari 2020.

<https://www.navigator.nl/document/id063cb7e06f6e12e43841b4c51b0e5d9d/statuut-van-de-wereldgezondheidsorganisatie-artikel-6-07-04-1948-tot-?ctx=ca7cee8ea71ce617c81fa156e4cd72b5>

⁹⁶ Querido, *Een eeuw staatsstoezicht op de Volksgezondheid*, 56.

⁹⁷ Janssen, *Provinciaal Kruiswerk in Gelderland*, 37.

⁹⁸ Juffersmans, *Staat en Gezondheidszorg*, 198.

⁹⁹ Dit betreft een citaat, afkomstig van de heer Overwater door voorzitter Mol aangehaald in: Chris Mol, ‘Fragment van de inleiding, gehouden op het lustrum-congres 1953 van de Nationale Federatie Het Wit-Gele Kruis: Positie Kruisvereniging in de huidige maatschappij’ (1953) in Idem: *Chris Mol, arts, Pionier van het Wit-Gele Kruis 1918 - 1968: een keuze uit zijn publicaties*, (Utrecht 1968), 49.

Nationale Federatie in de inleiding toesprak. 'Er ontstaat een steeds nauwere binding aan deze subsidiërende organen en een steeds grotere afhankelijkheid van het ambtelijke apparaat der overheid, dat niet alleen zijn comptabele controle uitoefent, maar zijn voorwaarden steeds indringender stelt. Dit maakt dat financiële bemoeiingen maar ook inmenging van het werk zelf ... als heel gewoon gezien gaan worden en de subsidies zelfs niet meer gaan naar de organisatie als lichaam maar gebonden worden aan de persoon van de verpleegster, van de arts, van de sociale werkster, die zich meer dienaren gaan voelen van de subsidiërende overheid dan de uitvoerende organisatie.'¹⁰⁰

Voortschrijdende vermaatschappelijking had de organisatie in onzekerheid gebracht over haar eigen handelingsvrijheid. Haar zelfstandigheid werd ingeperkt en professionalisering had haar leden doen vervreemden van de originele grondslagen van de organisatie. Dit was een typerende ontwikkeling voor de 'gekleurde' maatschappelijke sector, aangezien zij voortdurend in wisselwerking stond met haar eigen gemeenschap, in tegenstelling tot de curatieve sector die veel meer gefundeerd was op natuurwetenschappelijk denken. De extramurale zorg van het Wit-Gele Kruiswerk was ontstaan als een vorm van sociale zorg ingericht naar de belangen en verlangens van haar eigen gemeenschap.¹⁰¹ Dit dwong de organisatietop er toe om principiële vragen te stellen: wat doen wij, wat zijn wij eigenlijk, maar vooral: *wie* zijn wij eigenlijk? Deze vragen hadden een diepe betekenis, omdat zij wijzen op een identificatie van werknemers met de organisatie of voorziening waarbinnen zij werkzaam zijn – het gemeenschapsgevoel wordt erdoor zichtbaar.¹⁰² Het antwoord op deze vragen moest gegeven worden in een drietal (inter)nationale congressen, die sinds het begin van de jaren vijftig door de Nationale Federatie Het Wit-Gele Kruis al dan niet in samenwerking met andere instanties werden gehouden.

Het nationaal congres van 10 en 11 juni 1953

Ook het nationaal congres van 10 en 11 juni werd vooraf gegaan door een bijeenkomst van de leden van de provinciale- als plaatselijke besturen alsook het verplegend personeel en andere leden van de Wereldgezondheidsorganisatie. Dit liet het belang van het congres zien voor de kruisvereniging als geheel: iedereen was aanwezig omdat het ook iedereen aanging. Secretaris van de Nationale Federatie de Vreeze startte het congres door te spreken over de 'de werktuigen waarover de particuliere gezondheidszorg moet beschikken'.¹⁰³ Die werktuigen waren volgens

¹⁰⁰ Chris Mol, 'Fragment van de inleiding, gehouden op het lustrum-congres 1953 van de Nationale Federatie het Wit-Gele Kruis: 'Positie van de Kruisvereniging in de huidige maatschappij' in: *Chris Mol, arts, pionier van het Wit-Gele Kruis 1918 – 1968, een keuze uit zijn publicaties* (Utrecht 1968), 48.

¹⁰¹ Janssen, *Provinciaal Kruiswerk*, 15 – 18.

¹⁰² Querido, *Wit-Gele Vlam*, 162.

¹⁰³ J.T.M. de Vreeze, 'Inleiding gehouden op het nationaal Wit-Gele Kruis congres van 1953' in: *Katholieke gezondheidszorg: orgaan van de Nationale Federatie het Wit-Gele Kruis en het R.K Limburgse Groene Kruis* (juli 1953), 12 – 22. Alhier 13.

hem aan vernieuwing en revaluatie toe, met name wat betreft het bestuur. Het bestuur van het Wit-Gele Kruis was, aldus de Vreeze, nog voortgekomen uit het 'particuliere werk' waarbij de 'belangeloze, vrijwillige toewijding van beslissende betekenis is; het is voortgekomen en drijft op sociale bewogenheid.'¹⁰⁴ De Vreeze voegde daar waarschuwend aan toe dat 'dit echter niet betekent dat een zekere ondeskundigheid, een bepaalde mate van dilettantisme of onbeholpenheid ten aanzien van de organisatie en administratie behoort tot de wezenskenmerken, de aantrekkelijkheden, de charme van wat men het particulier initiatief noemt.'¹⁰⁵

Het voorbeeld voor een revaluatie keek de Vreeze naar de Verenigde Staten, waar soortgelijke gezondheidsorganisaties als de kruisverenigingen een revaluatiebeweging doormaakten.¹⁰⁶ 'Zoals men in Amerika reeds geschiedt, dient men te trachten voortdurend na te gaan, *kritisch* na te gaan wat de werkelijke waarde van het werk is en of het ook beter, meer verantwoord zou kunnen.' Om dit in de praktijk te brengen stelde de Vreeze een nieuwe systematiek in werking om het eigen werk te kunnen beoordelen. Hij onderscheidde in een meerledig systeem alle delen waar de kruisvereniging uit bestond: het 'direct medische, hygiënische en verplegende werk en het werk van de organisatie – financiering, beheer en administratie'. Vrijwel alle facetten van het werk waren in één van deze delen ondergebracht.¹⁰⁷ Opmerkelijk genoeg kreeg de levensbeschouwelijke dimensie geen eigen onderdeel toebedeeld voor de revaluatie: deze was immers in 'alle andere facetten aanwezig en overkoepelt deze ook.'¹⁰⁸

Hoewel dit wel het plan was geweest, werden de levensbeschouwelijke grondslagen van de organisatie op het congres niet nadrukkelijk besproken. Deze kwamen slechts terloops ter sprake in de toespraken over profane kwesties zoals professionalisering van de zusteropleiding en de praktijk van het werk. Zo was de heer Mol (voorzitter van de Nationale Federatie) van mening dat de gezondheidsopvoeding (die ter sprake kwam in zijn vertoog over de professionalisering van het verpleegsterswerk) 'confessioneel verankerd' moest zijn. Hier voegde hij vervolgens aan het adres van de Wereldgezondheidsorganisatie aan toe dat 'de WGO misschien wel inziet dat naast technische hulp bij dit werk de inschakeling nodig is van wat in de levensbeschouwing van een volk en in zijn religie bepalend is voor zijn geesteshouding.'¹⁰⁹ Feitelijk verdedigde Mol hier het specifiek *confessionele* van de particuliere gezondheidszorg. Die bijzondere vorm van gezondheidszorg zou volgens Mol in veel betrokken landen niet aanwezig

¹⁰⁴ De Vreeze, 'inleiding', 14.

¹⁰⁵ Ibidem, 14 – 15.

¹⁰⁶ Querido, *De Wit-Gele Vlam*, 173.

¹⁰⁷ De Vreeze, 'inleiding', 15.

¹⁰⁸ Ibidem, 16.

¹⁰⁹ Querido, *Wit-Gele Vlam*, 175.

zijn omdat 'overheid en overheidsapparaat het gezondheidswerk *volledig* voor hun rekening namen', hetgeen inhield dat er *geen* rekening werd gehouden met de levensbeschouwelijke opvattingen van een gemeenschap zoals dat in het werk van het Wit-Gele kruis *wel* tot uiting kwam. Vanuit deze optiek kon de particuliere gezondheidszorg een belangrijke aanvulling vormen op de zorg die vanuit staatswege werd georganiseerd, mits zij kon aantonen dat zij het tempo van de ontwikkelingen binnen die sociale zorg kon bijhouden.

Mol zette het specifiek confessionele karakter van het Wit-Gele Kruis in om haar plaats naast staatsgezondheidszorg te legitimeren, maar de vraag hoe katholiek levensbeschouwelijke waarden en normen dan precies tot uiting moesten komen in het kruiswerk bleef in zijn betoog onbeantwoord. Op die vraag zou een andere spreker, pater Fr. J. Ponsioen S.C.J. een antwoord geven. Het was voor het Wit-Gele Kruis bestuur nog steeds gebruikelijk om naast de geestelijk adviseurs ook andere religieuzen als spreker uit te nodigen voor de grote congressen. Ponsioen was als lid van de kerkelijke hiërarchie dan ook de aangewezen persoon om de 'visie van de kerk op zieken- en gezondheidszorg' het best weer te geven.

Hij stelde dat de katholieke opvatting van zieken en gezondheidszorg niet gebonden is aan de 'maatschappelijke inrichting van dit werk' en 'evenmin aan de technieken, waarmee dit beoefend wordt'.¹¹⁰ Over de soms wankelende verhouding tussen professionalisering en levensbeschouwing binnen het werkveld stelde Ponsioen het volgende: 'deskundigheid ... en honorering, later de ontwikkeling van de curatieve zorg, op de persoon gericht, naar preventie gericht op de groep, schijnen het element van *persoonlijke barmhartigheid* dat essentieel is in de christelijke ziekenzorg te bedreigen, maar dit is inderdaad schijn, want het werk gaat over ... in de handen van zeer *christelijk denkende en levende* leken.'¹¹¹ Niet langer waren het de praktische werkwijzen van het Wit-Gele Kruis maar de levenshouding en visie van haar personeel de factoren binnen de vereniging die de gemeenschappelijke katholieke levensbeschouwing zouden ondersteunen en uitdragen.

Een waarschuwende noot werd daar wel nog aan toegevoegd. Zo stond volgens Ponsioen de caritas als een kenmerkend christelijk idee tegenover de zogenoemde een zuiver humanistische caritas die vanuit de kerkelijke optiek een puur menselijke bewogenheid met de lijdende medemens zou zijn. Deze laatste hield echter geen direct verband met God. De zuiver humanistische caritas, hoewel er edele caritatieve bedoelingen aan gekoppeld waren, geen dogmatisch christelijke visie. Dat maakte, aldus Ponsioen, het werk van de katholieke wijkzuster een bijzondere taak met bijkomende verantwoordelijkheden: 'Ofschoon uiterlijk onze

¹¹⁰ Fr. J. Ponsioen, 'De visie van de Kerk op zieken- en gezondheidszorg', *Katholieke gezondheidszorg: orgaan van de Nationale Federatie het Wit-Gele Kruis en het R.K. Limburgse Groene Kruis* (1953), 22 -26. Alhier 23.

¹¹¹ Ponsioen, 'Visie van de Kerk', 24.

ontmoeting als verzorger of verzorgster zich afspeelt op het gewoon menselijk vlak ... en daar beheerst wordt door een houding die niet verschilt van de humanistische caritas, is ditzelfde feit bij 'de katholiek' van veel diepere zin ... die door Christus gesmeed wordt.¹¹²

Ponsioen bleef echter realistisch en was zich ervan bewust dat het behoud van deze zuiver christelijke caritas binnen het werk van de Kruisvereniging een moeilijke taak zou blijven. Hoewel het dogma van de kerk zich volgens hem gehandhaafd had in de 'maatschappelijke ontwikkeling' groeide ook het instituut van de kerk herhaaldelijk vast in een bepaalde vorm die weinig ruimte liet voor maatschappelijke vernieuwingen. Het zou een lastige taak zijn voor het toekomstig beleid om deze 'eeuwigheidswaarde los te maken uit een gegroeide gestalte' en om deze vervolgens 'bezielend te doen zijn voor een volgende eeuw'.¹¹³ De zuiver christelijke caritas zou als filosofische grondslag het belangrijkste christelijk element blijven binnen de geboden sociale zorg van het Wit-Gele Kruis, maar hoe zij in de toekomst nog van betekenis zou blijven bleef de vraag.

Het nationaal congres van 19 en 20 juni 1958

De algemene conclusies van het congres van 1953 waren onbevredigend geweest en daarom kan het nationaal congres van 1958 dan ook gezien worden als een directe voortzetting.¹¹⁴ Hoewel er genoeg ideeën waren opgeworpen voor een nieuw actieprogramma was de Nationale Federatie er niet in geslaagd om die plannen te concretiseren. Secretaris de Vreeze, ook hier weer verantwoordelijk voor het inleidend woord, stelde dat het Wit-Gele Kruis in staat geacht moest worden om 'binnen enkele jaren' met een programma voor de lange termijn te komen. In dit programma zouden drie voorwaarden centraal moeten staan: deskundigheid op alle niveaus (zowel bij bestuurders als uitvoerders van het werk), een verantwoorde interne organisatie en een betrouwbare en solide financiële basis. Hoewel de focus van het congres lag op deze drie voorwaarden, was er ook hier ruimte voor een kritische blik op de manieren waarop gemeenschappelijke, katholieke normen en waarden van de onderneming in de toekomst mogelijk konden blijven.¹¹⁵

Het merendeel van de inleidingen behandelde de eerdergenoemde problematiek van professionalisering en vernieuwing, uiteengezet in een aantal deelonderwerpen zoals verpleegkundige vernieuwing, organisatorische en financiële efficiëntie en medische verwetenschappelijking. Confessionaliteit en binding met de eigen gemeenschap kwam niet

¹¹² Ibidem, 25.

¹¹³ Ponsioen, 'Visie van de Kerk', 25.

¹¹⁴ Querido, *Wit-Gele Vlam*, 179.

¹¹⁵ Querido, *Wit-Gele Vlam*, 170 – 172.

apart ter sprake, maar werd behandeld wanneer zij volgens de sprekers een rol vervulde in één van de bovengenoemde aspecten.¹¹⁶ Over de confessionele grondslagen van het werk en de binding met haar eigen gemeenschap viel een tweestrijd te ontwaren tussen een behoudende groep religieuzen uit de kerkelijke hiërarchie naast bestuursleden van ‘de oude garde’ en meer vernieuwingsgezinde organisatieleden zoals enkele wijkverpleegsters. Zware en lichte gemeensopvattingen kwamen in deze discussie naar voren en de gesprekken op het congres ondersteunen het idee van een zichtbare verschuiving binnen de religieuze (katholieke) gemeenschap.

Secretaris-generaal De Vreeze zette het punt van confessie op de agenda door de christelijke identiteit, evenals Mol dit eerder had gedaan, aan te wijzen als een basisprincipe waar de organisatie altijd op terug kon grijpen: ‘Tegenover de kans, die de besten altijd in het Wit-Gele Kruisprogram aanwezig hebben gezien, te weten om iets van een echt christelijk humanisme waar te maken in de zorg voor zieken en gezondheid, desnoods tegen de stroom van moderne organisatie en moderne techniek in, om iets waar te maken van de bij alle ontwikkeling *onaantastbare idee* van de *caritas*, wat mogen tegenover die kans moeilijkheden nog voor rol spelen?’. Over de universaliteit van die *caritas* waren vrijwel alle sprekers het eens, maar de vraag rees op of deze nog zuiver katholiek was, of wellicht toch meer *algemeen* christelijk van aard.¹¹⁷

Meer behoudende opvattingen waren voornamelijk te vinden onder leden uit de kerkelijke hiërarchie en Wit-Gele Kruis bestuurders van ‘de oude garde’, maar ook bij deze twee groeperingen waren nieuwe opvattingen merkbaar. Een algemene opinie over het belang en de functie van confessie kwam ter sprake tijdens de predicatie door professor J.A.J. Kleyberg, die in de mis ter opening van het congres direct opmerkte dat de plechtigheid niet ‘willekeurig’ gekozen was om het congres ‘op te luisteren’ en enkel van een ‘katholiek tintje te voorzien’. De mis was volgens Kleyberg namelijk ‘innig verbonden met het *wezen van ons werk* en onze taak op dit congres. Van den enige Vader van allen komt immers elke gezondheid, elke genezing, elke verzachting en elke verlossing van iedere mens. Van hem zijn voorgekomen ook wij, die willen helpen en verzachten, voorkomen en genezen.’¹¹⁸ Dat Kleyberg hier alludeerde naar de eeuwig aanwezige *caritas* was op zich niet vernieuwend. Vrij snel voegde hij hier nog wel ‘een tweede punt’ aan toe waarmee hij een duidelijke breuk maakte met de voormalige opvatting dat het Wit-Gele Kruiswerk enkel bestemd zou zijn voor een zuiver katholieke gemeenschap: ‘Een tweede punt waar wij ons aan vast moeten houden is dat deze Goddelijke Liefde zich over *allen* moet

¹¹⁶ Wijnen-Sponselee, *Wit-Gele Kruis in Noord-Brabant*, 68 – 69.

¹¹⁷ J.T.M. de Vreeze, ‘Inleidende toespraak: ten geleide’, in: Nationale Federatie het Wit-Gele Kruis, *Perspectieven voor het werk van morgen* (Utrecht 1958), 9.

¹¹⁸ Professor J.A.J. Kleyberg (priester), ‘Wij geloven in de liefde: predicatie tijdens de heilige mis ter opening van het Wit-Gele Kruis congres op 19 juni 1958’ in: Nationale Federatie het Wit-Gele Kruis, *Perspectieven voor het werk van morgen* (Utrecht 1958), 11- 12.

uitstrekken. Dit betekent dat ze zich niet moet richten alleen tot de huisgenoten des geloofs maar universeel moet zijn, zoals God zelf.¹¹⁹ De toon was gezet: Kleyberg interpreteerde de maatschappelijke rol van het Wit-Gele Kruis van nu af aan als interconfessioneel van aard – van de oude, gesloten hechte gemeenschap was niet langer sprake.

De opinie van Kleyberg contrasteerde met die van mgr. Hendriksen, die als plaatsvervanger van aartsbisschop Johannes Alfrink aanwezig was op het congres. Voor Hendriksen gold in tegenstelling tot Kleyberg nog steeds het idee dat de leden van de kruisvereniging een exclusief katholieke identiteit deelden. Voor Hendriksen was het dan ook van uiterst belang dat de confessionele achtergrond van die gemeenschap bij eventuele professionaliseringspogingen binnen de zusteropleidingen uitgangspunt zou blijven. ‘Voor uw geacht bestuur zal het een voortdurende zorg zijn om de combinatie van hoogst technische perfectie enerzijds en zo ruim mogelijke ontmoeting van patiënten met goede *katholieke verpleegsters* anderzijds mogelijk te maken.’ Hierin kon Hendriksen op bijval rekenen bij o.a. voorzitter Mol, welke in zijn pleidooi voor de oprichting van een katholieke opleiding voor sociale geneeskunde het belang benadrukte van de eigen confessionele oriëntering.¹²⁰

In haar voordracht sloot zuster Vroom zich aan bij de opvatting van Kleyberg. Vroom pleitte op het congres voor een grove herziening van de achtergebleven zusteropleidingen en bracht daarnaast het dilemma van de oudere wijkzusters (doorgaans religieuzen) op de agenda, die nog amper de stroom van professionele vernieuwingen bij konden houden. Volgens Vroom waren bijscholing en een totale herziening van de zusteropleiding noodzakelijk geworden.¹²¹ Het was voor Vroom ‘vanzelfsprekend’ dat godsdienstige vorming hier een gelijke trend mee moest houden. Dat deze godsdienstige vorming een duidelijk katholiek karakter moest hebben om de belangen van een exclusief katholieke gemeenschap te behartigen was daarentegen niet langer zo vanzelfsprekend: ‘In het werk van de katholieke Kruisvereniging hebben wij immers nodig ... vrouwen die vanuit een welbewuste levensbeschouwing hun taak in de sociale gezondheidszorg, in prettige samenwerking met anderen, kunnen vervullen en met een zekere openheid en goedheid kunnen staan tegenover de noden van *alle* gezinnen in deze tijd...’¹²²

De algemene opinie bij vrijwel alle sprekers was dat het leidend principe van de organisatie de christelijke caritas bleef. Door te verwijzen naar die eeuwige caritas werd ook de verhouding tussen vernieuwing en behoud van oude levensbeschouwelijke waarden

¹¹⁹ Kleyberg, ‘Geloven in de liefde’, 12 – 13.

¹²⁰ Chris Mol, ‘Openingsrede: Perspectieven voor het werk van morgen’ in: Nationale Federatie het Wit-Gele Kruis, *Perspectieven voor het werk van morgen* (Utrecht 1958), 24.

¹²¹ Zr. Tr. Vroom, ‘De deskundige wijkverpleegster’, in: op het Nationale Wit-Gele Kruis congres van 1958: ‘De deskundige wijkverpleegster’, in: Nationale Federatie het Wit-Gele Kruis, *Perspectieven voor het werk van morgen* (Utrecht 1958), 81

¹²² Vroom, ‘De deskundige wijkverpleegster’, 83.

uitgelegd.¹²³ De patriarchale situatie waarbinnen katholieke gedragsregels nog werden opgelegd door de kerkelijke hiërarchie en zwaar mee hadden gewogen in de uitvoer van het kruiswerk verschoof op die manier steeds meer naar de achtergrond. Deze maakte plaats voor een meer universele interpretatie van een christelijk ideaal dat de grondslag van het werk moest vormen. Deze verschuiving liep vrijwel parallel met een bredere ontwikkeling binnen de katholieke gemeenschap waarin meer ruimte geboden werd voor de verantwoordelijkheden van de individuele katholieken.¹²⁴ Die eigen verantwoordelijkheid werd op het congres door meerdere sprekers gelegitimeerd door te verwijzen naar bijbelfragmenten of de pauselijke geschiedenis. Zo meende zuster Vroom dat het 'typisch katholiek is en voortkomend uit de vrijheid van de kinderen Gods om de wet te interpreteren volgens de geest van de wet ... met een zekere marge van afwijkingsmogelijkheid'¹²⁵ en voorzitter geestelijk adviseur Kleyberg zei dat alleen 'in eigen ordening gestalte gegeven kan worden aan onze overtuiging.'¹²⁶

Gedurende de lange jaren vijftig waren belangrijke aanpassingen gedaan aan de traditionele koers van het Wit-Gele kruiswerk en haar interpretatie van de eigen confessionele grondslagen. Deze ontwikkeling liep parallel met meer algemene verschuivingen binnen de katholieke gemeenschap als geheel, maar werd toch vooral gestuurd door factoren die uniek waren voor de maatschappelijke gezondheidszorg waarbinnen zij opereerde. Hoe deze ontwikkelingen zich door zou zetten in de jaren zestig was voor de sprekers op het congres van 1958 nog een raadsel, maar duidelijk was wel dat er een andere koers gevaren zou worden: van een ideologisch exclusief gemeenschapsideaal was niet langer sprake.

¹²³ Zo sprak de hier Kleyberg bijvoorbeeld hierover het volgende: 'Wij vormen immers allemaal, zoals wij hier aanwezig zijn, één grote werkgemeenschap, in welke functie wij ook optreden. De caritas Christi verenigt ons.' Kleyberg, 'Geloven in de liefde', 13.

¹²⁴ M.G. Spiertz, 'De Nederlandse bisschoppen in beraad (1951 - 1953). Uit de voorgeschiedenis van het Bisschoppelijk Mandement van 1954', *Trajecta* 4:4 (1995) 316 - 341.

¹²⁵ Vroom, 'De deskundige wijkverpleegster', 84.

¹²⁶ Kleyberg, 'Wij geloven in de liefde', 13.

Hoofdstuk 3

‘Samen Anders’

HET WIT-GELE KRUIS IN EEN TIJD VAN GEMEENSCHAPSVERSCHUIVING

Binnen dit derde en laatste hoofdstuk staat de periode tussen 1960 en 1978 centraal. Dit tijdspanne kan tevens bestempeld kan worden als de laatste fase in de officiële onafhankelijke bestaansgeschiedenis van het Wit-Gele Kruis. Binnen de geschiedtheorie van Van Dam worden de jaren zestig en zeventig omschreven als een fase waarin gemeenschapsverschuiving in een stroomversnelling terecht kwam. In een steeds versnellend tempo verdwenen door inwerking van diverse sociaalmaatschappelijke ontwikkelingen de laatste zware gemeenschapselementen. Het eindresultaat kwam hier tot zijn volle wasdom: de lichte gemeenschap. Dezelfde overgang is waarneembaar in de ontwikkelingsgeschiedenis van het Wit-Gele Kruis, maar het zal blijken dat gemeenschapsverschuiving, en manieren waarop de kruisorganisatie zich hierop aan diende te passen, niet zonder slag of stoot aangenomen werden. Zeker met het oog op het fusieproces dat medio jaren zestig aanving, blijkt dat de mentaliteitsverandering over de confessionele grondslagen van het werk zich stroef evolueerde.

Financiële problematiek aan het begin van de jaren zestig

Toen het Wit-Gele Kruis op 20 oktober 1961 haar nationale congres ‘Werken met Mensen’ hield waren de ‘perspectieven voor het werk van morgen’ van drie jaar geleden nog lang niet verwezenlijkt. Krampachtig trachtte de organisatie het accelererende tempo van technologische- en professionele ontwikkelingen in de gezondheidszorg bij te houden. Het bovengenoemde werkcongres had dan ook het doel om al die nieuwe wetenschappelijke inzichten ‘in overeenstemming te brengen met de praktijk van het kruiswerk’.¹²⁷

Eerder was al aangetoond dat Vroom, als spreker voor de wijkzusters op het Nationale congres van 1958 reeds pleitte voor een hernieuwing van de zusteropleidingen. Er was in de voorgaande jaren te veel aandacht uitgegaan naar de medisch-wetenschappelijke ontwikkelingen die zich buiten de organisatie om voltrokken. Hierdoor was men de praktijk van

¹²⁷ Hier werd eerder al naar verwezen tijdens de inleiding op het nationale congres van 1960

het werk uit het oog verloren. Op het congres van 1961 bleek dat er inmiddels ook behoefte was bij de top van de organisatie om meer frequente samenspraak te hebben met de personen binnen de organisatie die voor de praktijk van het dagelijks werk stonden. Het congres was daarom meer een werkbijeenkomst dan een kritisch overleg.¹²⁸

De aandacht voor de wijkverpleegster en het 'werk met mensen' was echter een rooskleurige naam voor een congres dat in wezen over een veel diepgaander en problematisch vraagstuk ging, namelijk het financiële vraagstuk van de gehele kruisvereniging. Een nieuwe subsidieregeling uit hetzelfde jaar, uitgevaardigd onder minister Veldkamp, had gezorgd voor een forse verhoging van de rijksinkomsten bij de verschillende kruisverenigingen. In het bijzonder was het Wit-Gele Kruis, vooral dankzij haar nauwe politieke banden met de Katholieke Volkspartij het positiefs uit deze regeling gekomen. Besloten werd dat de 'subsidiële personeelsformatie' werd vastgesteld. Dit hield in dat personeelsleden van het Wit-Gele Kruis voortaan werden ingeschaald op de Rijksalarisschaal. De salarissen zouden tot 100% door het rijk worden gesubsidieerd, de sociale lasten slechts voor 20%. Feitelijk betekende dit voor het Wit-Gele Kruis dat het aandeel van de Rijkssubsidie in haar totale inkomsten steeg van 15,8% in 1955 tot 43,8% in 1970.¹²⁹

Desondanks toonde de sprekers op het congres van 1961 een grote bezorgdheid over de financiering in de toekomst. Zo gaf de heer Th. Speetjens, vice-voorzitter van de Nationale Federatie 'Het Wit-Gele Kruis' in de inleiding met klem toe dat 'het beangstigende in de financiële positie van ons kruiswerk ligt in de snelle en grote stijging van het kostenpeil – nog steeds niet tot staan gekomen – en in de onmogelijkheid om de consument afdoende te laten bijdragen; alsmede in het feit dat in het nationale sociaaleconomische beleid geen rekening wordt gehouden met het effect van genomen maatregelen in sociale organisaties als de onze'.¹³⁰ Hoewel het rijk dus haar uitgaven aan het kruiswerk eindelijk had verhoogd was dit voor een effectieve uitvoering van het kruiswerk nog verre van voldoende: 'onvoldaanheid bestaat in onze kringen nog steeds over de ongewisheid van de subsidiëring, vooral van rijkswege'.¹³¹ Om aan de technische- en personele eisen die aan het kruiswerk werden gesteld te voldoen, was de rijks subsidiëring ontoereikend. Een chronisch tekort aan financiële middelen zou tot in de jaren zeventig een tergend probleem blijven en de organisatie verplichten tot samenwerking met de andere kruisverenigingen.¹³²

Wilde het kruiswerk in de toekomst kunnen rekenen op betere subsidieregelingen, dan was het noodzakelijk om de plaatselijke afdelingen op districtsniveau te organiseren. Dit

¹²⁸ Querido, *Wit-Gele Vlam*, 192-193.

¹²⁹ Juffermans, *Staat en Gezondheidszorg*, 243 – 244.

¹³⁰ Dr. Th. Speetjens, vice-voorzitter van de Nationale Federatie 'Het Wit-Gele Kruis' op het nationale Wit-Gele Kruis congres van 1961. Uit: *Werken met mensen: Verslagboek Klein Congres gehouden te Utrecht 20 oktober 1961'* (Utrecht, 1962), 8.

¹³¹ *Werken met Mensen*, 9.

¹³² Roscam en Abbing, *Bouw en Werking*, 379.

districtenstelsel werd immers gehanteerd bij de verdeling van de ziekenfondsen. Door deze organisatorische aanpassingen, en nauwere samenwerking met de fondsen, kon het Wit-Gele Kruis rekenen op extra subsidies. Het was in deze nieuwe situatie wel taak dat zij (een deel van) haar eigen voorzieningen overhevelde naar het verstrekkingenpakket van de ziekenfondsverzekering.¹³³ Daarnaast was een verhoging van de contributies om het stijgend kostenpeil te kunnen drukken. De organisatorische structuur van het Wit-Gele Kruis moest zodoende worden herzien omdat deze, in de woorden van voorzitter Mol, 'minder snel is geëvolueerd dan het werk'.¹³⁴ In het spreken over deze reorganisaties was het altijd wel duidelijk dat de confessionele eigenheid van de organisatie bewaakt moest blijven. 'Het gaat bij het subsidiëren bovendien om het handhaven van een zo groot mogelijke geestelijke vrijheid bij het uitoefenen van activiteiten, juist voor een land als het onze met zijn grote verscheidenheid van levens- en wereldbeschouwingen.'¹³⁵

Maatschappelijke gezondheidszorg en haar 'Christelijke inspiratie'

Om na te gaan wat er op organisatorisch gebied moest veranderen om de 'perspectieven voor het werk van morgen' te kunnen verwezenlijken, maar ook hoe die 'geestelijke vrijheid' vorm moest krijgen, werd in het najaar van 1961 besloten tot de oprichting van een 'plancommissie'. Een aanvankelijk kleine groep medewerkers van het nationaal centraal bureau, naar behoefte aangevuld met andere deskundigen, werd onder het voorzitterschap van bestuurslid H. Festen opgedragen om een planrapport op te stellen voor de ontwikkeling van het Wit-Gele Kruis in de komende jaren.¹³⁶

Het team wist nog geen jaar later, in het najaar van 1962, het eerste deel van het rapport voor te leggen aan het Nationaal Congres. Onder de titel 'Ruimte en Grens' werden de grondslagen van het kruiswerk, maar in het bijzonder ook haar voornaamste problemen van de voorgaande en komende jaren aan de orde gesteld. Het was voor de commissie noodzakelijk om de grondslagen, de vormgeving en de werkwijzen van de eigen organisatie opnieuw aan haar (bestuurs-)leden uit te leggen, omdat zowel de plaats- als de taakomschrijving van het kruiswerk uit het zicht waren geraakt door de door Speetjens beschreven 'verwevenheid in het grotere geheel van maatschappelijke zorgvoorzieningen'.¹³⁷

Dat de katholieke grondslagen van het werk ook om herziening vroegen bleek uit het feit dat niet minder dan een kwart van het rapport gewijd was aan de 'christelijke inspiratie in het

¹³³ Juffermans, *Staat en Gezondheidszorg*, 248-249.

¹³⁴ Chris Mol, voorzitter van de Nationale Federatie 'Het Wit-Gele Kruis' op het werkcongres van 7 oktober 1960. Uit Nationale Federatie het Wit-Gele Kruis, *Verslag Werkcongres 1960*, (Utrecht, 1961), 14.

¹³⁵ Nationale Federatie het Wit-Gele Kruis, *Verslag Werkcongres 1960*, 11.

¹³⁶ Querido, *Wit-Gele Vlam*, 201.

¹³⁷ Nationale Federatie het Wit-Gele Kruis, *Ruimte en Grens: Rapport van de Plancommissie, Deel I. Tevens Verslag Klein Congres 196* (Utrecht, 1963), 9-10.

Wit-Gele Kruis'. Volgens de plancommissie was het werk van het Wit-Gele Kruis nog steeds christelijk geïnspireerd, maar wel konden er in het huidig tijdsgewricht misverstanden ontstaan over verschillen in duiding van die christelijke elementen. 'Al deze misverstanden zijn verklaarbaar, omdat we leven in een tijd waarin grote veranderingen plaatsvinden', stelde het rapport.¹³⁸ De auteurs van het rapport omschreven de levensbeschouwelijke 'fundering' van het Wit-Gele Kruis aan de hand van een viertal 'pijlers': 'verlossing', 'caritas', 'kerk' en 'getuigenis'.¹³⁹

In de duiding van haar eigen christelijke grondbeginselen wordt de gemeenschapsverschuiving binnen het Wit-Gele Kruis duidelijk zichtbaar. Het rapport probeerde de Christelijke pijlers van de organisatie op een dusdanige manier uit te leggen dat deze in te passen waren in een nieuw tijdsbeeld. Dit was volgens de plancommissie noodzakelijk, omdat 'confessionele gezondheidszorg geen principiële kwestie is in die zin, dat ze onafhankelijk van tijd, plaats en omstandigheden altijd moet worden geclaimd'.¹⁴⁰ In het huidig tijdsgewricht was er discussie ontstaan over de christelijke inspiratie van het kruiswerk, dat in de praktijk toch vooral als een profane taak opgevat kon worden. Nieuwe ideeën hierover botsten soms met oude opvattingen. Dit was volgens het rapport ook 'wel verklaarbaar, omdat in een vorige periode men wel té absoluut bepaalde kwesties tot principiële kwesties heeft verklaard'.¹⁴¹ Een herziening van deze christelijke begrippen achter het kruiswerk was daarom op zijn plaats.

Binnen de geschiedtheorie over gemeenschapsverschuiving wordt verondersteld dat in de naoorlogse periode de lichte gemeenschap geleidelijk het uitgangspunt werd voor het denken over confessionele gemeenschappen. Religieuze tradities worden daarbij als veranderlijk opgevat, desondanks blijft religie een belangrijke rol spelen in (bijvoorbeeld) confessioneel gekleurde organisaties zoals het Wit-Gele Kruis.¹⁴²¹⁴³ Die veranderlijkheid, doch vasthoudendheid, wordt wellicht het beste zichtbaar wanneer het planrapport haar de twee Christelijke pijlers 'caritas' en 'kerk' een nieuwe plek toeweest in de fundering van de organisatie.

Zo merkte de commissie over het begrip caritas op dat 'de moderne tijd aan het begrip caritas een heel nieuw werkerterrein biedt, aangepast aan veranderende omstandigheden en dat de Voorzienigheid juist *door middel* van de menselijke vooruitgang haar werk uitoefent... dit alles betekent niets anders dan een voortzetting van het verlossingwerk met behulp van nieuw gevonden mogelijkheden.' Een hernieuwde duiding van het aloude begrip dat altijd zo leidend was geweest in het Wit-Gele kruiswerk was volgens de commissie noodzakelijk omdat de 'inhoud van het begrip door de snelle ontwikkeling van cultuur en maatschappij zeer veranderd is'. Deze duiding van het begrip werd in zekere zin al gehanteerd door leden van de organisatie,

¹³⁸ Nationale Federatie het Wit-Gele Kruis, *Ruimte en Grens*, 55.

¹³⁹ *Ibidem*, 55-56.

¹⁴⁰ *Ibidem*, 65.

¹⁴¹ *Ibidem*, 56.

¹⁴² Peter van Dam, 'Een Wankel Vertoog', 62 – 65.

¹⁴³ K Dobbelaere, 'Secularization: A Multidimensional Concept', *Current Sociology* 29 (1981), 3 – 153, alhier 11 – 12.

maar het rapport veralgemeniseerde haar betekenis. Voorheen werd met caritas enkel de zuiver Christelijke naastenliefde en armenhulp bedoeld, maar door de wetenschapsbeoefening, nieuwe inzichten en vermaatschappelijking van de zorg betekende caritas hulp en verzachting voor slachtoffers, maar wetenschappelijk gefundeerde zorg voor *mensen* met een eigen verantwoordelijkheidsbesef.

Ook werd in de uiteenzetting van het begrip 'kerk' een gewichtige gemeenschapsverschuiving zichtbaar wat betreft het denken over- en het uitleggen van de traditionele katholieke organisatiestructuur. De 'kerk' was volgens het Wit-Gele kruis een 'gemeenschap' of het 'volk gods'.¹⁴⁴ Dat ook het instituut kerk geen onveranderlijk gegeven is was echter in het huidig tijdsgewricht evident: 'Nu is deze taak [De taak van Christus] in de feitelijke geschiedenis geïncarneerd, d.w.z. zij heeft een historische ontwikkeling en is nog steeds in wording. Zodoende kan men niet zonder meer de tegenwoordige katholieke kerk beschouwen als het resultaat van Christus heilswerk.' Het rapport verwees daarnaast naar de rol van de kerkelijke hiërarchie in de algemene sturing van het kruiswerk. Die hiërarchie viel als vanouds uiteen in de opdeling episcopaat en het lekenapparaat. Die hiërarchie had volgens de plancommissie niet langer het ultieme gezag over het functioneren van de organisatie. Dit werd uitgelegd door te verwijzen naar de (nieuwe) taakverdeling binnen de kerkgemeenschap. De hiërarchie was enkel nog verantwoordelijk voor de *verkondiging* van de Christelijke boodschap, maar 'liefde brengen, dus *hulp* brengen aan de naasten door middel van wetenschap, ontwikkeling, voorlichting, noodleniging enz. is een taak die geheel de leken gelovige vanzelf toekomt in de kerk op basis van zijn gedoopt zijn in Christus...' Daarnaast werd de katholieke kerkgemeenschap in haar taken en doelstellingen opgerekt en inclusiever van aard: 'Wanneer we dit nu toepassen op het werk van het Wit-Gele Kruis, dan kunnen we vooreerst stellen dat vanuit het katholieke standpunt dit werk vrijblijvend aangeboden wordt aan de *gehele Nederlandse gemeenschap*, ongeacht geloofs- of levensovertuiging'.

'Algemeenheid' aan de basis van interkruiselijke samenwerking

Volgens van Dam is het denken van katholieken over hun maatschappelijke rol gemakkelijk te relateren aan de overgang van zware naar lichte gemeenschappen. Die evaluatie, en met name van de mate waarin haar religieuze tradities een rol moesten blijven spelen werd noodzakelijk toen de organisatie steeds intensiever moest gaan samenwerken met de andere kruisverenigingen. Over het behoud van een eigen confessionele identiteit bestond discussie. Ging dit dwangmatig beschermen van de eigen gekleurdheid niet in tegen de algemene doelstelling van de te bieden zorg? Zo stelde Drs. C. Kuitenbrouwer reeds op het

¹⁴⁴ Nationale Federatie het Wit-Gele Kruis, *Ruimte en Grens*, 59.

reorganisatiecongres 'Van Schets naar Bestek' in 1963 de prangende vraag: 'Is er daadwerkelijk de noodzaak van een eigen – als U wilt – katholieke organisatie?'.¹⁴⁵

Lokale samenwerking tussen de kruisverenigingen vond al kort na de Tweede Wereldoorlog plaats. Deze naoorlogse samenwerkingsverbanden bestonden echter op beperkte schaal, en kwamen vooral vanuit pragmatisme tot stand. Zo maakte sociaalmaatschappelijke ontwikkelingen van begin jaren zestig samenwerking binnen de kraamzorg noodzakelijk. Door het stringente subsidiebeleid van de overheid en de terugloop in het aantal geboorten dreigden een groot aantal kraamcentra te sluiten. Er werden daarom samenwerkingsverbanden aangegaan met de andere kruisverenigingen om niet ten onder te gaan. Ook op een lager niveau was deze integratie merkbaar. Bij de opening van een nieuw gezondheidscentrum 'Gezamenlijke Kruisverenigingen' in Zevenaar waren de drie grote kruisverenigingen vertegenwoordigd. De plaatselijke voorzitter van het Wit-Gele Kruis, G.B.W. Polman, sprak bij deze plechtigheid de verwachting uit dat 'samenwerking tussen de kruisverenigingen zich geenszins zou beperken tot de exploitatie van het nieuwe centrum: een fusie in de nabije toekomst wordt niet onmogelijk geacht'.¹⁴⁶

Deze in vrijwel alle gevallen noodgedwongen samenwerking ontlokte reacties binnen de gelederen van de organisatie en dwong haar tot bezinning op de confessionele 'eigenheid' die de organisatie wenste te behouden in dit coöperatieve verband. Het eerste en later tweede deel van het rapport van de plancommissie uit respectievelijk 1962 en 1963 gaf hier al enige aanwijzingen voor. Volgens de plancommissie was het werkterrein van het Wit-Gele Kruis dat van de 'maatschappelijke gezondheidszorg'. Deze verschilde van de zorg die in de ziekenhuizen en door de huisartsen geleverd werd. De 'maatschappelijkheid' van de geboden zorg maakte dat het werk gericht was op de 'gezondheid van de gemeenschap als totaliteit, waarmede uiteraard tevens beoogd wordt de gezondheid van de individuen'.¹⁴⁷ Tevens was het maatschappelijke ook gelegen in 'het democratische principe en de solidariteit, waarop de maatschappelijke gezondheidszorg is gebouwd'. In de maatschappelijke gezondheidszorg werd immers een ideaal 'in groepsverband nagestreefd'. Indien men in dat geval het functioneren van die maatschappelijke gezondheidszorg zou observeren was het volgens de commissie duidelijk dat 'daarin ook de solidariteit, de persoonlijke verantwoordelijkheid, de verdere zelfverwerkelijking van de gemeenschap in gezondheidsopzicht en voorts ook een bepaalde visie op de maatschappij opbouw een rol spelen'.¹⁴⁸

¹⁴⁵ Drs. C. Kuitenbrouwer, Directeur van het Katholiek Nationaal Bureau voor Geestelijke Gezondheidszorg: 'Het Wit-Gele Kruis, Katholieke Organisatie'. Uit: Nationale Federatie het Wit-Gele Kruis, *Van Schets naar Bestek Verslagboek Nationaal Wit-Gele Kruis Congres te Utrecht 24-25 oktober 1963*, (Utrecht 1964), 48.

¹⁴⁶ Janssen, *Provinciaal Kruiswerk*, 46 – 49.

¹⁴⁷ Nationale Federatie het Wit-Gele Kruis, *Ruimte en Grens*, 28.

¹⁴⁸ *Ibidem*, 29.

Deze duiding van het eigen werkterrein werd vervolgens gekoppeld aan het concept van het 'sociale grondrecht'. Dit begrip had Mr. H. J. J. Leenen, secretaris-generaal van de Nationale Federatie Het Wit-Gele Kruis al eerder in diens proefschrift toegepast op de casus van de maatschappelijke gezondheidszorg. De term werd door de plancommissie nu gebruikt om de plaats van het particulier initiatief en daarmee het Wit-Gele Kruis als particuliere organisatie te benaderen. 'Sociale grondrechten' zo werd betoogd, 'beogen vooral de garantie van de privésfeer van de burgers'. Het sociale grondrecht eiste de totstandkoming van een gemeenschap, die de mogelijkheid biedt tot 'volledige ontplooiing van de menselijke persoonlijkheid'. Het sociale grondrecht legde daarom een positieve claim op 'allen in de gemeenschap om mede te werken aan de verwezenlijking van een gemeenschap waarin allen de mogelijkheden hebben tot optimale persoonlijke ontplooiing'.¹⁴⁹

Het sociale grondrecht op gezondheidszorg vormde vanzelfsprekend het werkterrein van het Wit-Gele Kruis. Voor de realisering daarvan lag de verantwoordelijkheid bij de 'individuele personen, de door hen daartoe gevormde gemeenschappen en groeperingen, de verschillende maatschappelijke instellingen op dit gebied én de overheid'. Het Wit-Gele Kruis werd vanuit deze benadering gezien als slechts een onderdeel van het geheel van voorzieningen dat die gezondheidszorg moest waarborgen binnen de Nederlandse staat. Om gezamenlijk het sociale grondrecht op degelijke gezondheidszorg te kunnen verwezenlijken werd een beroep gedaan op de gemeenschap als geheel (met deze gemeenschap doelde men op de gehele Nederlandse bevolking) en dat maakte samenwerking zowel tussen overheid en kruisverenigingen als kruisverenigingen onderling noodzakelijk.

De samenwerking met de twee andere landelijke kruisverenigingen vond plaats onder de noemer 'in eigenheid samen'. Vanuit de theorie over het sociale grondrecht werd een maatschappijstructuur verondersteld die gebaseerd was op vrijheid. Vanuit die keuzevrijheid volgde automatisch een differentiatie in verschillende levensbeschouwingen en overtuigingen: 'Het streven naar een optimale ontplooiing in gemeenschappelijkheid veronderstelt het recht om zelf binnen een aantal spelregels een keuze te maken omtrent de wijze waarop men zich wil realiseren en de aard van de groeperingen die men daartoe in het leven roept'. De differentiatie in levensbeschouwing was vanuit de optiek van het sociaal grondrecht een gegeven waar men zonder meer rekening mee diende te houden maar ook respect voor moest opbrengen: 'Om in dit verband het veel bediscussieerde verschijnsel van de levensbeschouwelijke differentiatie te noemen, feitelijk speelt dit in de gezondheidszorg een belangrijke rol en men mag van de partners verwachten dat zij hiervoor in positieve zin respect opbrengen'.¹⁵⁰

¹⁴⁹ Ruimte en Grens, 44.

¹⁵⁰ Ibidem, 54.

De samenwerking met de andere kruisverenigingen zou redenerend vanuit het sociale grondrecht een positieve uitwerking hebben op de zorg die voor *iedereen* in de gemeenschap geboden kon worden. Samenwerking was vanuit dit oogpunt een 'blijvend goed'. Wel meende de Nationale Federatie dat samenwerking verschillende vormen kon krijgen, maar wanneer men vanuit bovenstaand principe van eigen verantwoordelijkheid redeneerde, dan was er een duidelijke grens aan die samenwerking: 'Immers *samenwerking* veronderstelt eigenheid en dus afgezonderdheid, die mede door de doelstelling wordt behaald'. Het woord 'fusie' werd in dit verband nog niet genoemd maar de plancommissie was huiverig voor een volledig samensmelten van de drie kruisverenigingen in de toekomst: 'zou men deze limiet aan samenwerking niet stellen, dan tendeert de samenwerking naar opheffing van zichzelf, naar de vorming van een nieuwe eenheid, waarin dan de oorspronkelijke eigenheid van de samenwerkenden is opgegaan'.¹⁵¹

Om interkruiselijke samenwerking in de toekomst in goede banen te kunnen leiden werd in 1965 de nota 'Samen Anders' door het bureau van de Nationale Federatie samengesteld. De eerder gestelde vragen rond levensbeschouwing, eigenheid en samenwerking kwamen daarin wederom aan de orde.¹⁵² Samenwerking tussen de drie landelijke kruisverenigingen was in de loop van de jaren gegroeid tot een 'regelmatig en frequent overleg'. Chris Mol, voorzitter van de Nationale Federatie, wees erop dat verdere integratie van de kruisverenigingen op basis van het hebben van begrip voor 'elkaars ideologie en eigenheid' niet meer weg te denken was: 'Sindsdien is het thema van samenwerking op een meer officiële basis, van coördinatie en zelfs integratie, niet meer van de agenda geweest'. Dat er in de toekomst sprake zou kunnen zijn van fusies was niet langer ondenkbaar. Wel werd constant gehamerd op het behoud van eigenheid in die toenemende integratie. Samenwerking tussen confessionele organisaties betekende volgens de nota dat die eigenheid werd erkend als een realiteit met belangrijke consequenties: 'ze bestaat hierin dat de levensbeschouwelijke dimensie in principe als een even essentieel element in de gezondheidszorg wordt gezien en behartigd als elke andere dimensie van een multidimensionaal instituut!'.¹⁵³

Redenerend vanuit de theorie over het sociale grondrecht waren er echter geen argumenten aan te wenden om de bescherming van confessionele eigenheid boven de bevordering van de algemene gezondheid te stellen. De verschillende planrapporten van het nationaal bureau uit 1962 en 1963 hadden hier al op aangedrongen. De rapporten spraken van

¹⁵¹ Nationale Federatie het Wit-Gele Kruis, *Organisatie en Structuur: Rapport van de Plancommissie, Deel II* (Utrecht 1963), 85.

¹⁵² Wijnen-Sponselee, *Het Wit-Gele Kruis*, 68 – 70.

¹⁵³ Chris Mol, 'Samen Anders' in: *Chris Mol, arts, pionier van het Wit-Gele Kruis 1918-1968, een keuze uit zijn publicaties* (Utrecht 1968), 93.

drie verschillende factoren die elk tot hun recht moesten komen binnen de maatschappelijke gezondheidszorg om van ‘intrinsieke vruchtbaarheid van het werk’ te kunnen spreken: ‘ten eerste dat de strikte gezondheidszorg goed functioneert, ten tweede dat de totale gelovige persoon geëerbiedigd en geholpen wordt en ten derde dat de verlossingsgetuigenis duidelijk gegeven kan worden.’¹⁵⁴ Hoewel twee van deze drie pijlers het element van levensbeschouwing behelsden werden deze voor de vruchtbaarheid van het werk niet evenredig beoordeeld als het element van een goed functionerende gezondheidszorg: ‘Natuurlijk kan men in bepaalde omstandigheden genoodzaakt zijn om te kiezen tussen deze drie elementen van vruchtbaarheid ... Dan moet wel het aspect van de goed functionerende gezondheidszorg voorrang hebben op de andere twee!’¹⁵⁵

Dat er sprake was van een toenemende integratie tussen de kruizen werd halverwege de jaren zestig steeds duidelijker. Het was daarom noodzakelijk dat die samenwerking met het oog op confessie gelegitimeerd werd. Om dit te kunnen bereiken hanteerde het nationaal bureau kernprincipes uit de ‘oecumenische mentaliteit’. Reeds in 1960 was door paus Johannes XXIII een ‘Secretariaat ter Bevordering van de Eenheid der Christenen’ opgericht. Het werk van dit secretariaat had tot gevolg gehad dat op het Tweede Vaticaans Concilie vanaf 11 oktober 1962 een groeiend aantal vertegenwoordigers aanwezig waren geweest van andere christelijke geloofsstromen. Na het concilie raakten als gevolg hiervan ook de Nederlandse bisschoppen overtuigd van de noodzaak van goede betrekkingen met andere kerken. In de nota ‘*Bisschoppelijke richtlijnen over de grenzen en mogelijkheden van godsdienstige gemeenschap tussen katholieken en protestanten*’ wezen zij onder de noemer ‘oecumene’ op de noodzaak van een groeiende aandacht voor de geloofselementen die het katholicisme en protestantisme in gescheidenheid samenbond.¹⁵⁶ In de nota ‘Samen Anders’ werd dit oecumenische gedachtegoed toegepast op de toenemende integratie binnen het kruiswerk: de kruizen moesten ‘begrip hebben voor elkaars geloofsovertuiging’ om het ‘verlangen naar eenheid, niet alleen wat betreft de kerkelijke confessie, maar ook op ander terrein’ te kunnen verwezenlijken.¹⁵⁷ De oecumenische gedachte bracht daarentegen ook een tweestrijd met zich mee omdat er vanuit de oecumenische mentaliteit ook argumenten aan te wenden waren om juist te pleiten voor een klimaat van pluriformiteit(!), juist omdat een groeiende eerbied voor elkaars eigenheid de gekleurdeheid in het kruiswerk niet in de weg stond.¹⁵⁸

Welke van de twee uitgangspunten het meest toereikend was bleef een punt van discussie, maar de oprichting van het SSLK (Stichting Samenwerkende Landelijke

¹⁵⁴ Nationale Federatie het Wit-Gele Kruis, *Ruimte en Grens*, 66-67.

¹⁵⁵ Nationale Federatie het Wit-Gele Kruis, *Ruimte en Grens*, 67.

¹⁵⁶ Goddijn, *Tot Vrijheid Geroepen*, 221 – 222.

¹⁵⁷ Nationale Federatie het Wit-Gele Kruis, *Ruimte en Grens*, 67-68.

¹⁵⁸ Mol, ‘Samen Anders’, 93 – 94. Zie ook: Nationale Federatie het Wit-Gele Kruis, *Ruimte en Grens*, 68 – 69.

Kruisverenigingen) in 1967 vormde al een duidelijke stap in de richting van ontkleuring in het kruiswerk. Toegepast op de theorie over gemeenschapsverschuiving kan gesteld worden dat binnen deze toenadering van de kruizen (die zoals aangetoond noodzakelijker werd door ontoereikende financiële middelen en een chronisch tekort op uitvoerende en leidinggevende krachten en materieel) de discussie over ‘ontkleuring’ en herbezinning op de eigen confessionele achtergrond altijd aan de orde bleef. Een uiteenzetting van deze discussie maakt tevens de verandering van de religieuze (katholieke) gemeenschap, en de reacties die dit ontlokte, zichtbaar.

Dat er verschillend gereageerd werd op het fusietraject van het Wit-Gele Kruis kwam duidelijk naar voren in het feit dat de integratie van de kruizen vanaf 1967 gelaagd verliep. De nota ‘Samen Anders’ had al gewezen op de onwil bij met name de plaatselijke verenigingen tot interkruiselijke samenwerking en mogelijke fusie in de toekomst: ‘Recente uitlatingen bij discussies op congressen en studiedagen tonen de afwezige medewerking van de achterband op plaatselijk niveau duidelijk aan en bekende plaatselijke situaties demonstreren dat op dit punt nog geen al te grote illusies gemaakt moeten worden, doch de kentering is duidelijk.’¹⁵⁹ Plaatselijke afdelingen kregen daarom in 1968 het advies om ‘samenwerking [tussen Wit-Gele, Groene, en Oranje-groene Kruis] niet uit te weg te gaan’ omdat dit ‘doelmatigheid in de zorg’ alleen maar ten goede kwam. De plaatselijke afdelingen reageerden veelal met weerstand.^{160 161} De wens om verandering was echter ook hoorbaar. Zo was op het landelijk congres ‘Zorgen voor Morgen’ uit hetzelfde jaar een plaatselijke medewerker van het Wit-Gele Kruis de mening toegediend dat op het congres: ‘Het meest kardinale punt niet of nauwelijks is aangeroerd, namelijk het feit dat de consument van de gezondheidszorg wel eens geen behoefte zou kunnen hebben aan de gekleurde kruizen. Zolang de gezondheidszorg op het niveau van het levensbeschouwelijk competitieverband blijft afspelen hoeft men zich over planning weinig illusies te maken.’¹⁶² Het antwoord leek uiteindelijk wederom van Chris Mol te komen. In december schreef de inmiddels voormalig voorzitter van de Nationale Federatie een artikel voor de drie landelijke kruisverenigingen onder de titel: ‘Samengaan of Fusie?’. De conclusie van Mol was duidelijk: de voordelen van verdere interkruiselijke samenwerking wogen veruit op tegen de veronderstelde nadelen.¹⁶³

Het ‘levensbeschouwelijk competitieverband’ leek begin jaren 70 dan ook eindelijk uitgespeeld. Samenwerking op plaatselijk, regionaal en landelijk niveau was in de voorbije jaren

¹⁵⁹ Nationale Federatie het Wit-Gele Kruis, *Samen Anders*, 94.

¹⁶⁰ Wijnen-Sponselee, *Wit-Gele Kruis*, 70-71.

¹⁶¹ Janssen, *Provinciaal Kruiswerk*, 70.

¹⁶² ‘Reacties van congressisten’ in: Nationale Federatie het Wit-Gele Kruis, ‘Zorgen voor Morgen’ Verslagboek van het 5-jaarlijks congres van de Nationale Federatie het Wit-Gele Kruis, gehouden te Utrecht op 30 en 31 oktober 1968, (Utrecht 1969), 125.

¹⁶³ Chris Mol, ‘Samengaan of Fusie?’, *Katholieke Gezondheidszorg*, december 1968, 14 – 16., Zie ook: Janssen, *Provinciaal Kruiswerk*, 40-41.

alleen maar toegenomen en fusie leek een noodzakelijke bestendiging van een praktisch gegeven. Organisatie in isolement was ondenkbaar geworden en de verschuiving van zware naar lichte gemeenschap binnen het kruiswerk werd medio jaren 70 verabsoluteerd. Officieel kwamen nu zowel landelijk als op provinciaal niveau de drie grote kruizen samen in ‘federatieve commissies’ waar samenwerking op provinciaal en nationaal niveau besproken werden. Het fusieproces verliep zoals Mol wellicht al voorspelde met zijn visie op de nota ‘Samen Anders’ van het nationale niveau naar de periferie. Nog steeds bleek het echter een lastige taak om de levensbeschouwelijke beginselen van het werk te verzekeren in dit traject.

In de nota ‘Fusie en Levensbeschouwelijkheid’, afkomstig van het fusieorgaan SSGK (Stichting Samenwerking Gelderse Kruisverenigingen) uit 1971 werden enkele concepten opgeworpen om de levensbeschouwelijke grondslagen van het kruiswerk in te bedden in de nieuwe ontkleurde situatie. Deze conceptualisering geeft duidelijk blijk van de nieuwe oriëntatie op lichte gemeenschapsbeginselen zoals deze tot uiting kwam binnen het kruiswerk. Zo luidde het eerste begrip van artikel 3, lid 2: dat ‘de vereniging haar werkzaamheden verricht ten bate van allen zonder onderscheid van levensbeschouwelijke- of politieke overtuiging. En 3: ‘De vereniging zal er voor waken dat de totaliteit van de mens, die bij het werk betrokken is, of op wie het werk is gericht, tot zijn recht komt door de levensbeschouwelijke beginselen in de hulpverlening te verdiskonteren’. Na discussies werd dit laatste toch weer veranderd in: ‘de vereniging verricht haar werkzaamheden ten bate van allen, met eerbieding van ieders levensbeschouwelijke overtuiging’.¹⁶⁴ Feitelijk was het een herhaling van hetgeen de plancommissie in 1962 en 1963 al had aangestipt, maar nu werden deze grondbeginselen van het kruiswerk veralgemeniseerd over de heel breedte van het kruiswerk.

Voor de werkcommissie van het SSGK bleek het desondanks lang de vraag wat het nu eigenlijk inhield om via ‘ontkleurde’ wijze aan de slag te gaan, wanneer nu juist statutair de levensbeschouwelijkheid van een organisatie zo duidelijk onderstreept werd. De vraag was of de bescherming van dit levensbeschouwelijke erfgoed van de afzonderlijke kruizen in de toekomst wellicht niet voor problemen kon gaan zorgen. Teneinde deze discussie af te ronden werden daarom op de algemene bestuursvergadering van het Gelderse Wit-Gele Kruis gehouden op 22 maart 1976 de concept statuten opnieuw van commentaar voorzien. Statutair werd nu bepaald dat ‘geloofsovertuiging en/of levensbeschouwing in de gezondheidszorg ‘van zo’n fundamentele betekenis zijn, dat een positieve benadering in de beleidsvoering en werkkuitvoering noodzakelijk is.’ Het doorlopende belang van confessie binnen het kruiswerk was wellicht van gedaante veranderd, maar zij bleef een blijvende betekenis houden. bij de oprichting van de Nationale Kruisvereniging (de officiële fusie van de drie landelijke kruisverenigingen op 15

¹⁶⁴ Janssen, *Provinciaal Kruiswerk*, 78.

februari 1977) werd statutair bepaald dat de organisatie voor de bevordering van de gezondheidszorg 'de geloofsovertuiging en levensbeschouwing van wezenlijke betekenis' achtte.¹⁶⁵ De overgang naar een lichte gemeenschap was binnen het kruiswerk nu 'voltooid': de organisatie verkreeg een interconfessionele identiteit, waarin de totaliteit van de mens centraal stond, en waar iedereen, ongeacht levensbeschouwelijke achtergrond, zich bij kon aansluiten.

¹⁶⁵ Janssen, *Provinciaal Kruiswerk*, 77-79.

Conclusie

BEVINDINGEN EN IMPLICATIES VOOR VERDER ONDERZOEK

Dit onderzoek had tot doel om een relatief nieuwe geschiedtheoretische methode te toetsen. De historische ontwikkeling van de katholieke kruisvereniging 'Het Wit-Gele Kruis' vormde de casus van het onderzoek. De hoofdvraag die daarvoor gesteld werd was hoe de overgang van een zware naar een lichte religieuze gemeenschap, zoals deze wordt gesuggereerd binnen de geschiedtheorie van Peter van Dam, binnen de ontwikkeling van een kleinere historische actor zoals het Wit-Gele Kruis werd ingevuld, en hoe deze ontwikkeling het beeld over de globale trend van gemeenschapsverschuiving al dan niet kan bijstellen. Het onderwerp van de studie, het Wit-Gele Kruis, leende zich hier uitstekend voor, aangezien haar bestaansgeschiedenis relatief gelijk liep met de periodisering die van Dam hanteert in zijn analyse van gemeenschapsverschuiving. Daarnaast leek het een geschikte casus aangezien het Wit-Gele Kruis bij uitstek een confessionele organisatie was, waardoor het bestuderen van veranderingen van religieuze tradities mogelijk werd.

Het onderzoek werd logischerwijs opgebouwd volgens een diachronische ordening, omdat via deze weg te achterhalen was hoe de ontwikkeling van de katholieke gemeenschap zich binnen de casus van het confessionele Wit-Gele Kruis over deze lange periode voltrok. De ordening van de hoofdstukken was dan ook chronologisch, en werd gerechtvaardigd omdat deze samenviel met de gehanteerde cesuren binnen de geschiedtheorie van Peter van Dam. Daarnaast wordt het gebruik van de diachronische ordening door dezelfde auteur ook als wenselijk beschouwd, aangezien via deze opbouw geleidelijke veranderingen het beste te ontwaren zijn.

Op de eerste plaats kan gesteld worden dat de geschiedtheoretische methode van gemeenschapsverschuiving van Van Dam een uiterst vruchtbare methode is om te achterhalen hoe (religieuze) gemeenschappen binnen een maatschappij van karakter zijn veranderd. De casus van het Wit-Gele Kruis heeft deze overgang van een zware, exclusieve en ideologisch gesloten gemeenschap naar een lichte, inclusieve gemeenschap zeer duidelijk weergegeven. Ook is het tempo van deze verandering belangrijk om te benoemen: deze verschuiving vond niet plotsklaps, maar juist geleidelijk plaats, hetgeen de theorie van Van Dam ondersteunt. Tevens moet daarbij wel worden opgemerkt dat de ontwikkelingsgeschiedenis van het Wit-Gele Kruis wat betreft 'start- en eindpunt' parallel liep met de door van Dam gesuggereerde overgang van

gemeenschappen, waarin hij als aanvangspunt het begin van de jaren twintig gebruikt en de vroege jaren zeventig als logisch eindpunt beschouwd. Dit impliceert voor verder onderzoek dat het kan lonen om andere confessionele organisaties te onderzoeken die chronologisch gezien een heel ander 'start- en eindpunt' hebben gekend. Een dergelijk onderzoek kan via die weg nieuwe inzichten verschaffen over de globale trend van gemeenschapsverschuiving en deze wellicht bijstellen.

Ondanks het feit dat de historische casus van het Wit-Gele Kruis voor een groot deel de geschiedtheorie van Van Dam bevestigt, heeft het onderzoek naar gemeenschapsverschuiving binnen de organisatieontwikkeling van deze kruisvereniging ook tot nieuwe inzichten geleid. In het eerste hoofdstuk, waarin de organisatiestructuur van het Wit-Gele Kruis in de periode tussen 1918 en 1945 centraal stond, is aangetoond dat er aan het begin van de twintigste eeuw duidelijk sprake was van een hechte katholieke gemeenschap. Religieuze gemeenschapsverschuiving, zoals deze gestalte kreeg in de organisatiestructuur van het Wit-Gele Kruis kon achterhaald worden door te kijken naar de plaats die confessie innam in het kruiswerk alsook hoe religieuze tradities daarin mettertijd geëvolueerd zijn.

Peter van Dam ziet de eerste voortekenen van verandering van de religieuze gemeenschap pas ná de Tweede Wereldoorlog, doordat gelovigen in de jaren veertig onder invloed van oorlogservaringen en de noodzaak om de maatschappij opnieuw op te bouwen tot nieuwe interpretaties van hun religieuze tradities kwamen. Binnen de casus van het Wit-Gele Kruis wordt de verandering van religieuze tradities al eerder zichtbaar en deze hadden veelal pragmatische oorzaken. De praktijk dwong de organisatie al vóór de oorlog tot de inzet van een aanzienlijk aandeel lekenverpleegsters, en moest er bovendien afstand gedaan worden van een algeheel fietsverbod voor religieuze wijkverpleegsters. Het oude beeld waarbij enkel de zuster onder leiding van moeder overste verantwoordelijk was voor de zorg van de zieke katholiek werd reeds in de vroege bestaansgeschiedenis van het Wit-Gele Kruis bijgesteld.

Binnen het tweede hoofdstuk stond de periode tussen 1945 en 1960 centraal. In dit hoofdstuk werd onderzocht hoe de uitspraak van Van Dam dat gemeenschapsverschuiving zich in deze periode voor het eerst liet aftekenen, zichtbaar is in de ontwikkelingsgeschiedenis van het Wit-Gele Kruis. Voor van Dam zijn met name de discussie in de jaren vijftig onder katholieke geestelijken en intellectuelen een belangrijk keerpunt geweest in het denken over de eigen gemeenschap en religieuze tradities. Een nauwe bestudering van een kleinere casus zoals het Wit-Gele Kruis toont echter aan dat deze landelijke, complexe theologische discussies lang niet

altijd het zwaarst hebben gewogen bij de verandering van de confessionele identiteit van een maatschappelijke organisatie.

In het bijzondere geval van het Wit-Gele Kruis waren het niet zozeer publicaties en theorieën afkomstig van grote namen als Walter Goddijn of Willem Hendrik van de Pol die voor directe omwentelingen zorgden, maar veel meer de praktijk van de dagelijkse gezondheidszorg en de verwetenschappelijking daarvan. Daarnaast kwamen existentiële vragen over de eigen confessionaliteit binnen de discussies over modernisering en professionalisering van een verwetenschappelijkende gezondheidszorg op de tweede plaats te staan, zoals blijkt uit de verschillende nationale congressen die de organisatie over deze thema's heeft gehouden. Vermaatschappelijking, professionalisering en de uitbouw van een landelijk sociaal zekerheidsstelsel zorgde voor het terugdringen van het werkveld van een confessioneel caritatieve instelling als het Wit-Gele Kruis. Overheidsbemoeienis zorgde voor een verplichte bureaucratisering en standaardisering van het werk, hetgeen steeds minder ruimte over liet voor het hanteren van een eigen confessionele identiteit. Het onderzoek heeft dan ook aangetoond dat de explosieve evolutie van de Nederlandse gezondheidszorg de religieuze koers van de organisatie veel meer hebben bepaald dan diverse theologische discussies die zich buiten de organisatie om voltrokken.

Wel is het zo dat religieuze gemeenschapsverschuiving in de organisatiegeschiedenis van het Wit-Gele Kruis voor wat betreft dit tijdvlak duidelijker waarneembaar is. De (inter)nationale congressen waaraan de besturen van de kruisverenigingen alsook diverse andere leden binnen de organisatie deelnamen tonen dit aan. Op de congressen, zoals bijvoorbeeld het nationale congres van 1958, werden reeds ideeën geponeerd die nadrukkelijk als 'inclusief' en 'licht' van karakter te bestempelen zijn – een verschuiving was al waarneembaar.

Het derde hoofdstuk ondergraaft tot slot Van Dam's dat de verandering van religieuze gemeenschappen medio jaren zestig in een stroomversnelling geraakt zou zijn. Binnen de specifieke casus van het Wit-Gele Kruis wordt deze laatste periode van gemeenschapsverschuiving gekenmerkt door de groeiende noodzaak tot interkruiselijke samenwerking en de daarmee samenhangende ontcleuring van de eigen organisatie. Desondanks is het idee dat er sprake zou zijn geweest van een accelererend tempo van veranderingen met de resultaten van deze studie niet te ondersteunen. Zeker in het geval van het Wit-Gele Kruis blijkt dat er vooral vanuit plaatselijke afdelingen (de periferie) van de organisatie veel weerstand was tegen deze interkruiselijke samenwerking. Verder onderzoek zou moeten aantonen hoe dit verzet precies vorm kreeg. Van Dam heeft eerder reeds

aangegeven dat de gevoelde noodzaak tot verandering van de religieuze gemeenschap in deze periode tot toenemende spanningen binnen de eigen gemeenschap leidde, hetgeen kon resulteren in diverse organisatorische oplossingen of zelfs fragmentatie. Het kan verhelderend zijn om het verzet van plaatselijke kruisverenigingen in het vervolg nauwer te onderzoeken om erachter te komen hoe op lokaal niveau om werd gegaan met facetten van gemeenschapsverschuiving.

De daadwerkelijke invulling van de gemeenschapsverschuiving medio jaren zeventig vertoont daarentegen wel degelijk dezelfde kenmerken als die worden genoemd in de geschiedtheorie van Van Dam. Ook het Wit-Gele Kruis maakte met haar landelijk fusieproces vanaf 1968 een ontwikkeling door naar een interconfessionele identiteit. De kruisvereniging heeft bijvoorbeeld na de jaren zestig naar religie gerefereerd als een bindmiddel en een inspiratiebron voor haar leden. Caritas, verlossing, kerk en getuigenis werden begin jaren zestig nog als 'christelijke peilers' van het werk aangewezen, maar tegen die tijd was de daadwerkelijk christelijke inspiratie van het Wit-Gele Kruiswerk reeds sterk uitgehold. Van zuiver katholieke identiteit was zelfs al lang geen sprake meer. Daarmee is de casus van het Wit-Gele Kruis goed in te bedden in de globale trend van gemeenschapsverschuiving: in de jaren zestig werden zware gemeenschapselementen plaats voor inclusievere, lichtere gemeenschapsidealen. De samenwerking met de andere landelijke kruisverenigingen werd bijvoorbeeld ondersteund door te verwijzen naar het idee van een sociaal grondrecht en de inclusieve, christelijke oecumene.

Toch lijkt bestudering van deze casus erop te wijzen dat de algemeen christelijke identiteit die tijdens de fusie van 1978 tot Nationale Kruisvereniging statutair werd vastgelegd slechts een lippendienst was. Nauwe bestudering van de casus het Wit-Gele Kruis ondersteunt daarom niet de opvatting dat religie sinds de jaren zeventig daadwerkelijk een rol is blijven spelen in de maatschappij. Deze studie concludeert niet dat de rol van levensbeschouwing in het 'ontzuide' heden volledig is verdwenen, maar zij kan evenmin aantonen dat religie een duidelijke rol is blijven spelen. De maatschappelijke rol van religie binnen het kruiswerk mag, met de woorden van Van Dam, niet onderschat worden, maar evenmin overschat.

Bibliografie

GEHANTEERDE BRONNEN EN LITERATUUR

❖ Primaire Bronnen

Archieven:

- Katholiek Documentatie Centrum Nijmegen (KDC)
 - Archief van de Nationale Federatie Het Wit-Gele Kruis:
 - UB Nijmegen, Katholiek Documentatie Centrum (KDC), Archief 'Het Wit-Gele Kruis' (archieffnummer 942), inv.nr. 1050, enige herinneringen uit de historie door J. Kitslaar zonder datum.
 - UB Nijmegen, Katholiek Documentatie Centrum (KDC), Archief Het Wit-Gele Kruis, Archiefnummer 942, inv.nr. 620: Notulen van de vergadering van het algemeen bestuur nationale federatie van 27-8-1943.
 - UB Nijmegen, Katholiek Documentatie Centrum (KDC), Archief Wit-Gele Kruis, Archiefnummer 942, inv.nr 620: agenda's voor en verslagen van vergaderingen van de nationale raad. Met bijlagen, notulen van de vergadering van het algemeen bestuur nationale federatie van 27-8-1943.
 - UB Nijmegen, Katholiek Documentatie Centrum (KDC), Archief Het Wit-Gele Kruis, Archiefnummer 942, inv.nr 2925: circulaire 'De opzet van het Wit-Gele Kruis', geschreven door het provinciaal bestuur van de diocesane federatie in het bisdom Haarlem (zonder datum, vermoedelijk jaren dertig).
 - UB Nijmegen, Katholiek Documentatie Centrum (KDC), Archief Het Wit-Gele Kruis, Archiefnummer 942, inv. nr 2925: circulaire 'De Opzet van het Wit-Gele Kruis'.
 - UB Nijmegen, KDC, Archief Het Wit-Gele Kruis, inv.nr. 23, originele manuscript van Gribling van het boek 50 jaar Wit-Gele Kruis in Noord-Brabant, 161.

- Regionaal Archief Noord-Brabant (RANB)
 - Archief 'De Provinciale Noord-Brabantse Kruisvereniging'

- Regionaal Archief Noord-Brabant (RANB), Archief 'De Provinciale Noord-Brabantse Kruisvereniging', inv.nr. 5, Bij het 2^e Lustrum: bijdrage van Dr. J. Gribling.
- Regionaal Archief Noord-Brabant (RANB), Archief van de Provinciale Noord-Brabantse Kruisvereniging, inv.nr.5: Gribling, *De ideale Taak van het Wit-Gele Kruis*.
- Regionaal Archief Noord Brabant (RANB), Archief 'De Provinciale Noord-Brabantse Kruisvereniging', inv.nr. 135: 'Verslag van een studiedag over het Psychisch Hygiënisch Element in Huwelijksmoeilijkheden', 12 – 11 -52.
- Regionaal Archief Noord-Brabant (RANB), Archief van de Provinciale Noord-Brabantse Kruisvereniging, inv.nr. 114.: 'Opleidings- en Bijscholingsbeleid'.

Websites:

- 'Kerstboodschap, zorg voor de Katholieke Actie' kersttoespraak door van Paus Pius XI Rooms-Katholieke Documenten, <https://www.rkdocumenten.nl/rkdocs/index.php?mi=670&zoek=&pag=1&iauteurkey=16> (geraadpleegd 2 januari 2020).
- Statuut van de Wereldgezondheidsorganisatie uit 1948, Geraadpleegd op 5 januari 2020. <https://www.navigator.nl/document/id063cb7e06f6e12e43841b4c51b0e5d9d/statuut-van-de-wereldgezondheidsorganisatie-artikel-6-07-04-1948-tot-?ctx=ca7cee8ea71ce617c81fa156e4cd72b5>

Gedrukte Bronnen:

- Katholieke Gezondheidszorg: Orgaan van de Nationale Federatie het Wit-Gele Kruis en het R.K. Limburgse Groene Kruis. (maandblad voor leden van het Wit-Gele Kruis):
 - Mol C., 'Van maand tot maand', *Katholieke gezondheidszorg: orgaan van de Nationale Federatie het Wit-Gele Kruis en het R.K. Limburgse Groene Kruis* (juni 1946), 39 – 41.
 - Mol C. 'Samengaan of Fusie?', *Katholieke gezondheidszorg: orgaan van de Nationale Federatie het Wit-Gele Kruis en het R.K. Limburgse Groene Kruis* (december 1968). 40-45.
 - Ponsioen, Fr.J., 'De visie van de Kerk op zieken- en gezondheidszorg', *Katholieke gezondheidszorg: orgaan van de Nationale Federatie het Wit-Gele Kruis en het R.K. Limburgse Groene Kruis* (1953), 22 -26.
 - Rietmatten, D. de., 'De zevende assemblee van de Wereldgezondheidsorganisatie', *Katholieke gezondheidszorg: orgaan van de Nationale Federatie het Wit-Gele Kruis en het R.K. Limburgse Groene Kruis* (juni 1954), 51 – 53.

- Vreeze, J.T.M. de., 'Toespraak op de plechtige opening van het nieuwe Centraal Bureau', *Katholieke gezondheidszorg: orgaan van de Nationale Federatie het Wit-Gele Kruis en het R.K Limburgse Groene Kruis* (Augustus 1954), 12 – 14.
- Vreeze, J.T.M. de., 'Inleiding gehouden op het nationaal Wit-Gele Kruis congres van 1953', *Katholieke gezondheidszorg: orgaan van de Nationale Federatie het Wit-Gele Kruis en het R.K Limburgse Groene Kruis* (juli 1953), 12 – 22.
- Bronnen in boekvorm:
 - Nationale Federatie het Wit-Gele Kruis, *Chris Mol, arts, Pionier van het Wit-Gele Kruis 1918 - 1968: een keuze uit zijn publicaties*, (Utrecht 1968).
 - Nationale Federatie het Wit-Gele Kruis, 'Perspectieven voor het werk van morgen', *inleidingen gehouden op het nationaal Wit-Gele Kruis congres te Utrecht 19 – 20 juni 1958* (Utrecht 1958).
 - Nationale Federatie het Wit-Gele Kruis, 'Werken met Mensen': *Verslagboek Klein Congres gehouden te Utrecht 20 oktober 1961* (Utrecht 1961).
 - Nationale Federatie het Wit-Gele Kruis, 'Klein Congres' *Verslag van het Werkcongres gehouden te Utrecht 1960* (Utrecht 1961).
 - Nationale Federatie het Wit-Gele Kruis, 'Ruimte en Grens' *Rapport van de Plancommissie, Deel I. Tevens Verslag Klein Congres 1962* (Utrecht 1963).
 - Nationale Federatie het Wit-Gele Kruis, 'Van Schets naar Bestek', *Verslagboek Nationaal Wit-Gele Kruis Congres gehouden te Utrecht 24 en 25 oktober 1963* (Utrecht 1964).
 - Nationale Federatie het Wit-Gele Kruis, 'Organisatie en Structuur' *Rapport van de Plancommissie, Deel II*, (Utrecht 1963).
 - Nationale Federatie het Wit-Gele Kruis, 'Zorgen voor Morgen' *Verslagboek van het 5-jaarlijks congres van de Nationale Federatie het Wit-Gele Kruis, gehouden te Utrecht op 30 en 31 oktober 1968* (Utrecht 1969).
- ❖ **Secundaire Bronnen:**
 - G. Almond, 'Comparative Political Systems', *The Journal of Politics* 18 (1956), 391 – 409.
 - Blom J.C.H., 'Onderzoek naar verzuiling in Nederland. Status Questionis en wenselijke ontwikkeling', in: Hans Blom en Carly Misset (red.), 'Broeders sluit u aan', *aspecten van verzuiling in zeven Hollandse gemeenten* (Amsterdam 1985).
 - Blom J.C.H., 'Pillarisation in Perspective', *West European Politics* 23:3 (2000), 153 – 164.

- Bösch F., *Das konservative Milieu. Vereinskultur und lokale Sammlungspolitik in ost-und Westdeutschen Regionen 1900 – 1960*, (Göttingen 2002).
- Dobbelaere K., 'Secularization: A Multidimensional Concept', *Current Sociology* 29:2 (1981), 3 – 153.
- Dam P. van., 'Een wankel vertoog: over ontzuiling als karikatuur', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 126:3 (2011) 52 – 77.
- Duyvendak J.W. en M. Hurenkamp, *Kiezen voor de kudde. Lichte gemeenschappen en de nieuwe meerderheid*, (Amsterdam 2004).
- Peter van Dam, *Staat van verzuiling: over een Nederlandse mythe* (Amsterdam 2011).
- Doorn J. van., 'Verzuiling', in: *Grote Winkler Prins. Encyclopedie in twintig delen. Deel 20* (Amsterdam 1975).
- Duffhues, T., A. Felling en J. Roes (red.), *Bewegende Patronen. Een analyse van het landelijk netwerk van katholieke organisaties en bestuurders 1945-1980* (Baarn 1985).
- Eijnatten, J. van, F. van Lieburg, *Nederlandse religiegeschiedenis* (Hilversum 2006).
- Esmeijer, A. V. Geerts en . van Brekel (red.), *Kruiselings door de tijd. Van kruisvereniging tot thuiszorgorganisatie in Midden-Brabant* (Tilburg 1992).
- Goddijn W., J. Jacobs en G. van Tillo (red.), *Tot vrijheid geroepen: katholieken in Nederland 1945 – 2000* (Baarn 2000).
- Gribling J.P., *Vijftig jaar Wit-Gele Kruis in Noord-Brabant* (Eindhoven 1966).
- Hellemans S, *Strijd om de moderniteit. Sociale bewegingen en verzuiling in Europa sinds 1800*, (Leuven 1990).
- Janssen G.B., *Provinciaal kruiswerk in Gelderland* (Zevenaar 1991).
- Juffermans, P., *Staats- en Gezondheidszorg in Nederland* (Nijmegen 1982).
- Kolk-Kousemaker, M. van der., *Het beleid van het Witte Kruis, het Groene Kruis en het Wit-Gele Kruis over de periode 1875 - 1945* (Utrecht, 2005).
- Kruijt, J. P., en W. Goddijn, 'Verzuiling en ontzuiling als sociologisch proces', in Arie Nicolaas Jan den Hollander (red.), *Drift en koers: Een halve eeuw sociale verandering in Nederland* (Assen 1962).
- Lieburg, M.J. van. (red.), *Een eeuw thuiszorg in Rotterdam 1901 -2001* (Rotterdam 2001)
- Miert J van., *Wars van clubgeest en partijzucht. Liberalen, natie en verzuiling: Tiel en Winschoten 1850 – 1920* (Amsterdam 1994).
- Querido A., *Een eeuw Staatstoezicht op de Volksgezondheid*, (Den Haag 1965).
- Querido A., *De Wit-Gele Vlam: Gedenkboek ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van de Nationale Federatie van het Wit-Gele Kruis 1923-1973*. (Tilburg 1973).
- Righart H., *De eindeloze jaren zestig. Geschiedenis van een generatieconflict* (Amsterdam 1995).

- Roscam Abbing, E.W. (red.), *Bouw en Werking van de gezondheidszorg* (Utrecht 1991).
- Spiertz, M.G., 'De Nederlandse bisschoppen in beraad (1951 – 1953). Uit de voorgeschiedenis van het Bisschoppelijk Mandement van 1954', *Trajecta* 4:4 (1995) 316 – 341.
- Stuurman S., *Verzuiling, kapitalisme en patriarchaat* (Nijmegen 1983).
- Velde H. te., 'Inleiding. De Internationalisering van de nationale geschiedenis en de verzuiling', *BMGN: Low Countries Historical Review* 124:4 (2003), 499 – 514.
- Webster C., *The Health services since the War vol. 1: Problems of health care, the National Health Service before 1957*, (Londen 1988).
- Wijnen-Sponselee, R., *Het Wit-Gele Kruis in Noord Brabant: 1916 – 1974*, (Tilburg 1997).
- Wouters, Th .A., 'Professionalisering en specialisering van de gezondheidszorg' in: H.F.J.M. van den Eerenbeemt (red.), *Geschiedenis van Noord-Brabant deel 2: 1890 – 1945 Emancipatie en industrialisatie* (Amsterdam 1996).